FORNLÄMNINGAR VID HACKSTA O. ÖRSTA I GARNSBYGDEN

BRONSÅLDER, ÄLDSTA JÄRNÅLDER

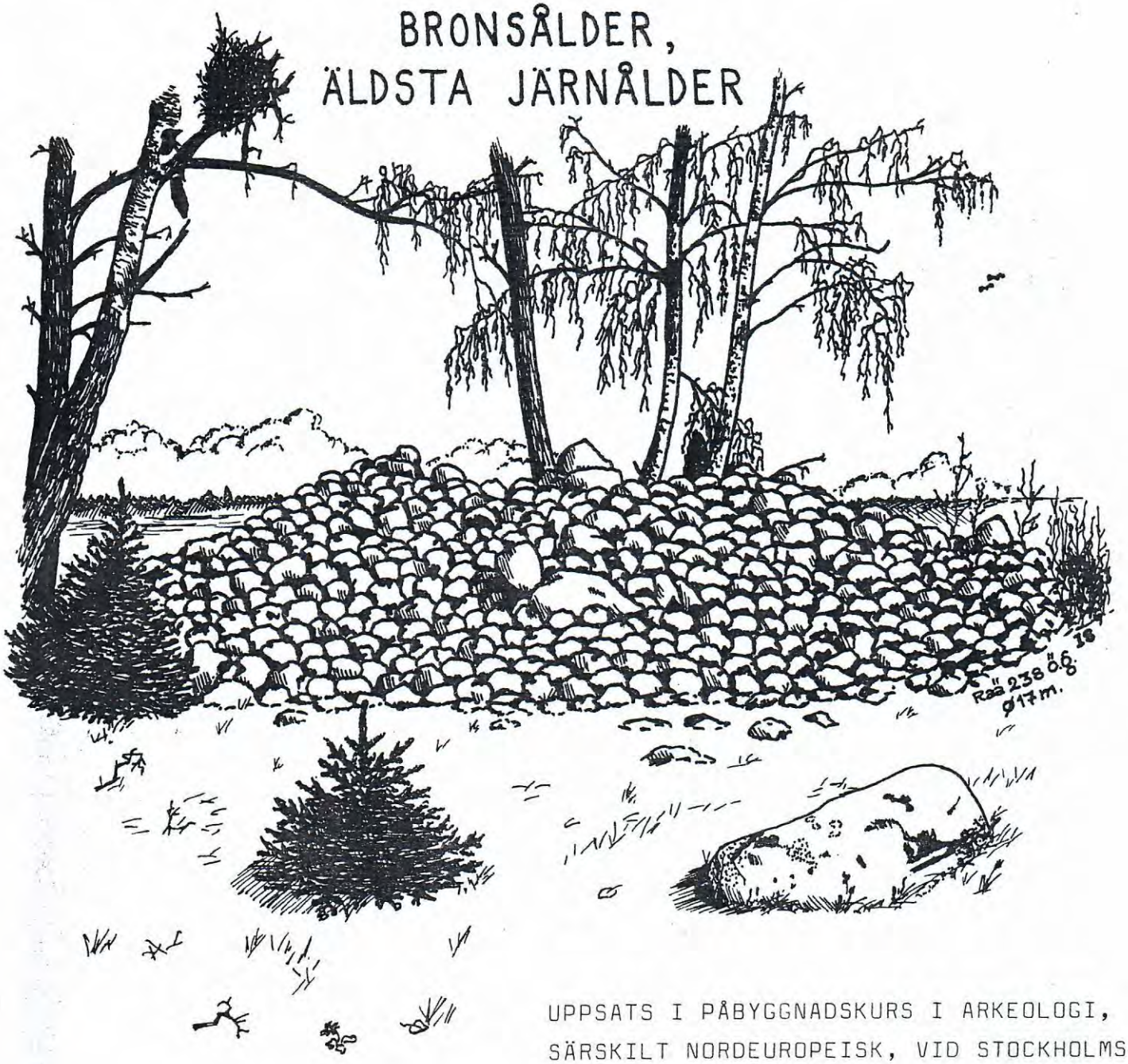

UPPSATS I PÅBYGGNADSKURS I ARKEOLOGI, SÄRSKILT NORDEUROPEISK, VID STOCKHOLMS UNIVERSITET,
FRAMLAGD HÖSTTERMINEN 1983
AV INGVAR SKOOG

O.K. (Ola Kylhberg)

Hälsningar Ingvar

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Sid.

1 Inledning till ett område i Garnsbygden i Uppland.....2.
1 : 1 Uppsatsens förutsättning och syfte.....5.
2 Topografisk och geologisk översikt med nivåer.....7.
3 Tidigare inventeringar, vetenskapliga utgrävningar och lösfynd.9.
4 Allmänt om forngravar under bronsålder och järnålder i östra Mälardalen.....10.
5 Kort beskrivning och försök till datering av fornlämningar i analysområdets 7 uppdelade områden.....14.
5 : 1 Ådalen med områden uppströms Hackstabäcken.....16.
5 : 2 Hacksta med kringliggande större impediment och skogsområden.....18.
5 : 3 Asphagen, den N moränhöjningens Ö del.....21.
5 : 4 Midsommarberget, den N moränhöjningens V del.....25.
5 : 5 Granby med kringliggande impediment i V.....26.
5 : 6 Kinnekulle, den S moränhöjningen.....27.
5 : 7 Örsta med kringliggande större impediment.....29.
6 Örstaristningen och skålgropsförekomster i analysområdet.....31.
7 Skärvstensförekomsterna mellan Hacksta och Örsta.....34.
8 Forngravar från bronsålder och äldsta järnålder i analysområdet.....36.
9 Sammanfattning av inventeringen (bronsålder och äldsta järnålder).....39.
10 Noter.....42.
11 Litteraturförteckning.....43.
12 Fotografier.....46.

Förkortningar.....45.~~48~~

Samtliga tuschtecknade illustrationer av författaren.
Fotografierna tagna av Peter Langhorst (svepljusfotograferingen) och författaren (dagsljusfotograferingen).
Opponenter: Karin Frickman-Karlsson och Inger Kilander.
Protokoll: Eva Bolander.

1 INLEDNING TILL ETT OMRÅDE I GARNSBYGDEN I UPPLAND

Analysområdet (AO) omfattar nästan ett 290 ha stort område mellan Angarnssjön (Angarnsjöängen) och Gamla Roslagsvägen i söder. Området motsvarar i stort sett Hackstas, Granbys och Örstas ägor under 1600-talet med komplement av Ådalen vid Angarnssjöns utlopp i nordöst. Örsta ligger i Angarn, Granby och Hacksta i Össebygarn och Ådalen i Vada. AO är mycket rikt på fornlämningar och praktiskt taget alla större impediment och skogspartier har ett till ett flertal gravfält inregistrerade. Ca 610-talet gravanläggningar är kända där, fördelade på 22 gravfält och ca 40 enstaka anläggningar. Normalt får man räkna med det dubbla antalet begravningar i AO enligt erfarenhet från totalutgrävda gravfält i Mälardalen. I AO finns också en hällristning (de större inristade figurerna troligen från JÄÅ), 3 skålgropslokaler, minst 10 skärvstensförekomster i form av högar, en vall och mindre flak (BRÅ-boplatser), 3 runstensfynd och talrika lämningar av odling, bosättning och kommunikation (hålvägar), som i huvudsak är yngre än förhistoriska. Beträffande odling och kommunikation i några fall äldre? Angarnssjön var tidigare en vik av Östersjön, en av de för Uppland så typiska långsträckta vikarna in i landskapet, men är nu helt igenväxt efter flera vådliga sänkningar, bl. a. år 1865 och ca 1870 och senare. Den nu eutrofa slättsjön är en av Svealands förnämsta fågelsjöar och flera sällsynta fågelarter häckar där. Inte långt från AO ligger den nu till stora delar ej farbara Långhundraleden (se B. Ambrosiani 1961 och K. Calissendorff 1966) och kungshögarna vid Vada, de s.k. Sjökullarna (se A. Nordström 1977:53).
För studier i bygdens historia hänvisar jag till H. Skoglund (1964).
I uppsatsen har jag valt att behandla de fornlämningar jag anser tillhöra BRÅ - äldsta JÄÅ (1800-ca Kr.f.), men på översiktskartorna är samtliga fornlämningar med som är kända för överskådlighetens skull. I förbigående kommer även lämningar från övriga JÄÅ och senare att omnämnas från AO i texten.

Fig.1. Analysområdet (ca 290 ha) inlagt på Generalstabens karta över Sverige, 75. Stockholm N.O. Delkopian från åren 1932-33. Skala: 1:50 000.

Fig.2. Analysområdet inlagt på Topografisk karta över Sverige, 11 I Uppsala SO. Delkopia från 1960-talet. Skala: 1:50 000.

1 : 1 UPPSATSENS FÖRUTSÄTTNING OCH SYFTE

Under en majvecka 1978 genomgicks Hacksta-området i Össebygarn av studerande vid arkeologiska institutionen vid Stockholms Universitet. En stor del av tiden åtgick till att inventera och delvis kartera fornlämningarna i området runt Hacksta gård och ned mot områdena mellan Hacksta och Örsta i Angarn. Arbetet fortsattes av mig med stor hjälp av flera studiekamrater, Peter Langhorst, Mats Riddersporre och Per Sporsén först och främst, som ställde upp på sin fritid. Under våren 1979 genomgicks stora delar av AO av A-kursen i arkeologi (Örsta med områden in över Össebygarn och Ådalen i Vada) och flera gravfält blev karterade. Fosfatprover togs liksom ett flertal fotografier. Vid några tillfällen fortsattes inventeringen av mig under 1980-82. Preliminär rapport är publicerad i Norrtelje Tidning (Åkersberga-upplagan) 1980-04-16.

I arbetet ingår också en hällristningsinventering, genomförd 1978, då några nätters genomgång av hällar och stenblock med hjälp av svepljus gav ett gott resultat, och då i synnerhet för hällristningen — Örsta-ristningen.

Från området har så mycket nytt i arkeologisk väg framkommit under dessa år att en presentation är lämplig. Från BRÅ - äldsta JÄÅ kan nämnas BRÅ-boplatser med skärvsten, mittblocksgravar, skålgropar, nya hällristningsfigurer, brätterösen, tidig domarring (som en tärnings 5-symbol) och trolig tarandgrav.

I runt tal 35 % fler fornlämningsplatser tillkom än vad som tidigare var känt i AO genom Raä:s fornlämningsregister efter inventeringen 1952.

Den mest kända fornlämningen i AO är Örsta-ristningen, vilken natt-fotograferades i detalj och därigenom kom nya ristningar att upptäckas liksom nya intressanta detaljer på de tidigare kända. Publicering av resultatet från Örsta-ristningen finns i Meddelanden från Marinarkeologiska Sällskapet nr 2 1982.

Under inventeringarna i AO hittades helt omotiverade förhöjningar i terrängen, som inte kunde förklaras som geologiska bildningar och ej heller som gravar från yngre JÄÅ (de låg alltför långt från nuvarande bebyggelse med sina koncentrerade stensättningar och höggravfält). Lyfte man på mosslager eller förnan hittades skarpkantade stenar i högkonstruktionerna. Dessa skärstensförekomster bör tillhöra BRÅ. Jag vill med uppsatsen klargöra dessa förekomster av kort- eller långvariga bosättningar som i terrängen ligger fjärran från JÄÅ-bygden. Då lämningar från äldsta JÄÅ normalt ej kan återfinnas i lägre

partier i terrängen, har dessa fått en underrepresentativ roll. De flesta lämningarna från denna tid hittar man på bergspartiernas högsta delar i form av stensättningar (se B. Petré 1982), men minst lika ofta i lägre skogspartier och större impediment i åkerlandskapet (eller rent av på nuvarande gårdtunet). I detta fall vid utgrävningar. Övergången mellan BRÅ och JÄÅ är intressant. Man kan fråga sig varför övergången blev så dramatisk med en högt utvecklad kultur med avancerad bronsteknik och ornamentik på föremålen till en mer slätstruken d:o under äldsta JÄÅ. För Mälardalens del har vi den epineolitiska keramiken och tarandgravarna med deras säregna smyckeinnehåll. Man är böjd att tro att den kultur som uppbar denna keramik- och gravsed också behärskade områdena vid tiden före Kr.f. Om det rört sig om en krigisk invasion eller ej är svårt att avgöra och kommer troligen att förbli olöst. Detta skall då gälla i huvudsak östra Mälardalen.
Flera gravfält har i AO en högt belägen äldre del, vilket närmare kommer att behandlas i uppsatsen.
B. Ambrosiani (1964:130-43) och Å. Hyenstrand (1974:56 och fig 21) behandlar detta område ur bebyggelsehistorisk resp. bebyggelsestrukturell/administrativ synpunkt.

2 TOPOGRAFISK OCH GEOLOGISK ÖVERSIKT MED NIVÅER

Hacksta- och Örsta-området ligger i ett ganska öppet landskap uppbyggt av postglaciala finleror+. Detta leromrade sträcker sig bl. a. från trakten vid Angarns kyrka mot NNÖ över AO och Vada, mot Kårsta och sjön Sparren. I ett begränsat område norr och söder om Hacksta gård finns glacial lera+.
AO domineras av två parallella moränhöjningar orienterade i ca NÖ - SV likt själva Angarnssjön. Den sydligaste av dessa är sandig i sin uppbyggnad. Mellan de bergigare partierna av gnejsgraniter och yngre graniter är AO i huvudsak uppodlat. Talrika stora och små åkerimpediment förekommer och då i synnerhet i östra delen. Angarnssjöns botten består av gyttja och vilar på en 4 mil lång förkastningszon mellan Skogsberga i Täby och Rimbo i norr med lera som täckmantel.
I AO finns minst 6 avbrutna stråk av s.k. De Geer-moräner, ändmoräner (vallar) i nära V - Ö riktning (N 80-85°Ö), bildade vid isfoten på den dåvarande havsbotten. Detta vid isfronten under sitt tillbakadragande för ca 10 000 år sen.
En lång naturligt bildad vall (strandvall) löper fram på höjdryggen närmast Angarnssjön mellan Raä nr 68 i Angarn och Raä nr 238 i Össebygarn. Den ligger på ca 33 meters nivå och bildades omkring 3300 f.Kr. För studier i geologin se H. Möller & G. Stålhös (1974) och allmänt om eutrofa sjöar i mellansverige B. Öhrn (1968).
Ett nu uppodlat område ca 600 m SV Hacksta var troligen under forntiden en mindre sjö eller kärrmark. Angarnssjöns stränder, eller snarare partierna strax ovan dem, är på flera platser karakteristiska med sina branta, stenbundna brinkar med ibland terrassartade bildningar strax ovan. De ser ut att vara utformade av människohand eller som naturliga forntida "hamnanläggningar". De utgör dock sjöns äldre nederoderade strandpartier med rester av tidigare odlingsverksamhet på terrasserna. Liknande bildningar i form av strandbrinkar finns vid Ågestasjön i Huddinge.
I AO ligger de uppodlade områdena på ca 10 till dryga 20 m nivå och de angränsande morän- och bergspartierna når normalt en höjd av ca 35 - 40 m över havets nivå.
Angarnssjöns utlopp i NÖ vid Ådalen har getts ett nytt djupare/genare avlopp genom schaktningar och sprängningar av berggrunden åren 1893-97 och pasströskeln sänktes då 2,4 m. Hackstabäckens serpentiniserade (meandringliknande) lopp igenfylldes av schaktmassor och flera

---

Not+, se sid.42.

gravar kom att förstöras på Raä nr 26 i Vada. Troligen har schaktningar också förekommit i början av 1900-talet.
I maj 1978 avvägdes utloppsdelen av sjön av P. Fagerholm och A. Vallas, och Fagerholm skriver i ett meddelande till Universitetet: "Vi genomförde en avvägning av vad vi identifierat som resterna av bergströskeln i utloppsån. Vi vill placera tröskeln till en punkt cirka 7 m uppströms räknat från västra brobalken på bron vid Ådalen. Som fixpunkt har Vägverkets precisionsavvägda järndubb på brons västra kantbalk utnyttjats. Den ligger på + 12,151 m+(RAK nät). Vi erhöll ett läge på tröskeln på + 9,5 m, ett värde som väl stämmer med fornlämningarna vid Lappdal (+ 10 m) på sjöns norra sida och de nutida dämningsgränserna (högsta högvatten + 9,29, medelvatten + 8,29, lågvatten + 7,94 m). Vi kan således konstatera att sjön avsnörts vid 9,5 m,d. v. s. omkring Kristi födelse, och att sjösänkningen i sen tid endast varit drygt 1 m vilket knappast påverkat landförhållande inom det område som vi här sysslar med." Hacksta var då under utarbetande av Universitetet.
För min del tror jag att avsnörningen från Långhundraleden skedde ca 200 f.Kr. (alltså den tid som bl. a. behandlas i uppsatsen).
Under lågvatten har Angarnssjön nu ringa vattendjup och är närmast helt igenväxt.
Det blir STÅ och BRÅ strandnivåer som kan följas inom AO (och övriga områden runt sjön) med undantag av de recenta sänkningarna. Efter en kraftig höjning av havsnivån (transgression) under äldsta BRÅ övertog landhöjningen sen igen som avgörande faktor för strandnivåns belägenhet. Nivåkurvan 15 m kan då grovt sättas till ca 1100 f.Kr. och 10 m ca 300 - 350 f.Kr. Yngre BRÅ strandnivå under per. V-VI skulle då kunna antas ligga mellan + 10,5 och + 13 m över havet.

Not+, se sid. 42.

Angarnssjöns nivåer ovan blir + 9,67, + 8,67 resp. + 8,32 enligt höjdsystem 1970 (en höjning med 38 cm).

3 TIDIGARE INVENTERINGAR, VETENSKAPLIGA UTGRÄVNINGAR OCH LÖSFYND.

Angarn, Össebygarn och Vada socknar inventerades av F. Hallberg år 1952. Socknarna genomgicks igen 1978 av K-G. Selinge, U. Bertilsson och L. Klang för revideringen av nya upplagan av ekonomiska kartan i skalan 1:10 000, som nu är utgiven. Nyfynden från 1978 genom Universitetets inventering har rapporterats till K-G. Selinge troligen innan inventeringen genom Raä hade påbörjats i AO. Några av nyfynden från senare år, som kommer att tas upp i detta arbete, hann alltså ej med i denna andra revideringsomgång av ekonomiska kartan.
B. Ambrosiani genomgick delar av AO i samband med arbetet för sin avhandling (1964) och fann då flera oregistrerade fornlämningar (bl. a. skärvstenshögar på Midsommarberget vid Raä nr 105 i Angarn).
År 1938 undersöktes en omkullfallen bautasten på gravfältet Raä nr 27 i Vada vid Ådalen av E. Floderus. B. Elfstrand grävde 1974 ut drygt 15 gravar från ROM JÄÅ - tidig FVT på gravfältet Raä nr 26 i Vada (Raä och SHM Rapport, UV 1981:18).
En del av fornlämningarna i AO och angränsande områden finns beskrivna i resehandledningar som t. ex. B. Schnittger & H. Rydh (1922:50-57), Landstingets kulturnämnd (1975), A. Nordström (1977:51-53) och Å. Eriksson (1982:17-22). Roslagsleden går genom AO.
De lösfynd som för mig är kända inom AO är en skafthålsyxa från Örsta, ett runstensfragment, ca 450 m NNÖ Ådalen (Raä nr 59 i Vada), intill Hackstabäcken och en holkyxa av järn av medeltida typ från Ådalen.
Skafthålsyxan från Örsta ("Östragård") i Angarn är av svartgrå grönsten, 11,3 cm lång, 5,2 cm bred och 5,5 cm hög och är rundad i formen med skadat eggparti. Yxan har ett något asymmetriskt placerat skafthål. Den skänktes i november 1896 till SHM (nr 10 419:92), och ingick då i en stor privat fornsakssamling, av snickaren C.A. Rosén i Linköping.
Runstensfragmentet vid Hackstabäcken hittades omkring 1920 och var ca 50 cm stort (inskrift okänd). Efter upphittandet återbördades det till naturen igen i ett täckdike på platsen och har sen ej återfunnits. Möjligen har vid fyndplatsen funnits en runstensbro, och tydligen har den VIT trafiken över ån gått fram längre mot norr än dagens vid Ådalen.
Under Universitetets inventering 1979 hittades vidare ett bränt ben på Raä nr 12 i Angarn, lerklining i åkern SÖ Raä nr 63 i Angarn och år 1978 ett avlångt stenblock i åkern mellan Raä nr 25 och 26 i Vada. Troligen var det tidigare rest (~~bautasten~~). Blocket ligger nu (1982) i åkerkanten ca 60 m ÖNÖ fyndplatsen? Runstenen?

4 ALLMÄNT OM FORNGRAVAR UNDER BRONSÅLDER OCH JÄRNÅLDER I ÖSTRA MÄLARDALEN

BRÅ

Gravfälten är ganska ovanliga, men de har i viss mån en motsvarighet i de glest liggande rösen och grova rektangulära stensättningar på höjdryggar och bergspartier med ofta vid utsikt. Många, kanske de flesta, ensamliggande grova stensättningarna med rundad form som ligger på toppen av skogspartier kan vara från denna tid och äldsta JÄÅ. Påfallande ofta verkar det som om rösen under yngre BRÅ är uppkastade med grövre ojämnstort stenmaterial och mindre monumentala än de äldre, som har mer fint rundade stenar i manteln. Denna skillnad kan dock bero på lämpligt stenmaterial på platsen än en kronologisk verkan. På vissa högre partier i terrängen fick den kvarliggande moränen mer rundad form genom vågverkan under landhöjningen än på andra mindre utsatta ställen. I undantagsfall kan ett röse vara försett med ett lågt enskiktat stenbräm runt fotpartiet. Flera sådana brätterösen finns i AO.

De rektangulära stensättningarna är fyllda med en grov eller medelgrov, flack stenfyllning med talrika stenar synliga i torven. De VIT, som behandlas längre fram, är bulliga med mer jordrik fyllning.

Några mer typiska gravfältsmiljöer skall nämnas. I anslutning till BRÅ-boplatsen vid Hallunda i Botkyrka (per. V-VI) utgrävdes i ett skogsparti ett gravfält (Raä nr 13) med dryga 30 stensättningar med i huvudsak rundad form. Flera hade större stenar eller block i centrala delen och skärvstensfyllning (H. Jaanusson & G. Vahlne 1975). På en rullstensås vid Älby i Ösmo utgrävdes över 30 små,rundade stensättningar (Raä nr 165), några med mittblock, på en yta av ca 450 m^2 (B. Ambrosiani 1964:29-32, 61). Liknande mittblocksgravar finns på flera platser i AO både i Angarn och Össebygarn.

En intressant fornlämningstyp är de anläggningar som B. Petré redovisar från Söderby på Lovö (Raä nr 31). Det rör sig om miniatyrrösen i sluttningsterräng och är förvillande lik motsvarande naturbildningar (uppstickande delar av gamla strandvallar). En flintartefakt hittades vid en utgrävning av en anläggning med 1,6 m diam. (B. Petré 1982).

Röseliknande stensättningar med mer normala mått som daterats till yngre BRÅ (i gravfältsmiljö) har vi från Portugal på Adelsö (Raä nr 38) och Smedslätten i Bromma (Raä nr4). Mer om dessa äldre utgrävningar se H. Rydh(1936).

Skärvstenshögar i olika form och storlekar förekommer inom AO och in-

dikerar bosättning under först och främst yngre BRÅ.
Från BRÅ skall till sist nämnas en fornlämningstyp, långröset, som förekommer i äldre BRÅ men är sällsynta i stockholmsregionen. Vid Tånglöt vid Jakobsberg i Järfälla (Raä nr 144) ligger två sådana med kantkedja i rektangulär form invid varandra på hjässan av ett kalt berg. Strax norr om rösena ligger ett område med ca 12 husgrundsliknande lämningar. Vallarna är uppbyggda av grövre stenmaterial och de större har måtten 10×5 m och 8×5 m med ingång på kortsidorna. En liknande lämning, men uppbyggd av mindre sten, finns vid Raä nr 19 i Angarn strax söder om AO. Man kommer onekligen att tänka på s.k. brobyhus när man ser dem. I Tånglöts fall kan de vara recenta lämningar.

Äldre JÄÅ

Jag börjar här med den yngre delen av äldre JÄÅ.
På rullstensåsarnas ryggpartier och på lättdränerade sluttningar av större, höglänta moränpartier, där bergklackarna går i dagen på flera ställen och bildar förhöjningar i omgivningen, ligger ofta ROM JÄÅ gravfält. Under dess yngre period är de stora, vida och runda stensättningarna typiska. De utgörs normalt av en vid ring av mindre sten, som utlagts med god precision och geometriskt kunnande. I centrala delen av ringen finns en förhöjning i form av en stensamling över själva graven. Denna gravtyp är nästan omöjlig att finna i terrängen p.g.a. övertorvningen och förnan. Hittar man en kantränna med vid diameter och förhöjd central del bör det röra sig om en sådan här gravtyp. Liknande, men(betydligt)klumpigare i utförandet, finns från VET och äldsta JÄÅ. På gravfälten förekommer ofta mindre resta stenblock (bautastenar) och då i synnerhet under äldre ROM JÄÅ. Variationsrikedomen på de flacka stensättningarna, runda, kvadratiska, rektangulära och tresidiga, är ganska typiska för tiden (även i viss mån FVT). Under äldre ROM JÄÅ förekommer också rektangulära stensättningar med uppresta hörnstenar och rest avlångt stenblock i centrum av graven. Centrumblocket nu ofta omkullfallet.
Under F ROM JÄÅ förekommer normalt flacka, runda stensättningar med klumpstenar i centrum och ganska grov kantkedja. Tresidiga stensättningar med grövre hörnstenar, tårtbitsformade stensättningar med stympad centrumspets, rektangulära och kvadratiska stensättningar med fylld, flack packning av sten förekommer också. I flera fall har graven bara bestått av en flat stenhäll över gravgömman. Under denna tid förekommer i sällsynta fall solhjul, rund stensättning med fyra ekrar, lagda med små stenar och andra gravtyper med resta eller lagda stenar eller block i form av en tärnings 5-symbol (tidiga domarringar). Den

senare typen av stensättning skulle kunna benämnas sinkagrav.
Att F ROM JÄÅ gravfält kan ligga lågt i terrängen mot omgivande högre partier visar Raä nr 52 vid Jordbro i Haninge (Österhaninge) och möjligen gravar utan nr mellan Raä nr 254 och 262 vid Lingsberg i Vallentuna. Exempel på gravfält från denna tid belägna på mindre moränhöjningar finns, eller snarare fanns efter utgrävning och borttagning, från Plaisiren (Plasen 1861) i Spånga (S. Laurén 1969 och M. Biörnstad / N. Staf 1967). Fornlämningen har Raä nr 211.
Under äldsta JÄÅ förekommer sällsynt tarandgravar i östra Mälardalen (tarand är estländska och betyder inhägnad). De består av långa,rektangulära stensättningar med cellindelningar i form av stenrader tvärs stensättningens längdriktning. Tarandgravar har grävts ut vid Åkerby i Täby (Raä nr 118) och Alby i Botkyrka (Raä nr 119) och Gärtuna i Östertälje (Raä nr 4)(M. Modin 1973 resp. A. Bennett 1975). Ett par osäkra till finns och flera kommer att upptäckas i framtiden.
Från övergångsskedet BRÅ och JÄÅ finns stensättningar av grovt stenmaterial i form av mittröse med utanförliggande koncentriska eller enkla kantkedjor. I en del fall helt övertorvade och jordfyllda som vid Tibble i Täby (Raä nr 126) eller väl synliga stenar, utan nuvarande övertorvning, som vid Fällbro i Täby (Raä nr 37). För redogörelsen av utgrävning av Raä nr 126 i Täby se M. Modin (1966). Se sid.42 också.

Yngre JÄÅ

Karaktäristiskt för Mälardalen och annorstädes är att gravfälten från VET-VIT ligger i anslutning till nuvarande gårdar i sluttande terräng från morän- och bergryggar. Vanligt är också att ett impediment ute i åkermark har använts. Huvudtaget har områden som ligger lägst i bygden och alltså har varit genomkorsade av vattendrag och grunda sjösystem, och nu till stor del utdikat och uppodlat, utnyttjats under denna tid. Det är normalt där man finner mindre och medelstora högar fot vid fot, runda och rektangulära stensättningar satta med grova stenar som tydligt syns ovan torven, och likaså låga, runda stensättningar utan sten i ytan. Storhögar förekommer också.
I AO finns några rektangulära stensättningar med orientering i stort sett i N-S. De ligger på klart yngre JÄÅ-gravfält och bör tillhöra den tiden. Utgrävning i liknande gravfältsmiljö med N-S orienterade stensättningar har skett vid Olhamra i Vallentuna (Raä nr 230) strax väster om AO, och gravfältet bör tillhöra yngre VIT (M. Olausson 1982).
De grövre stensättningarna har ofta en typisk välvd fyllning innanför kantkedjan. En del av högarna kan ha en myckenhet av grövre sten i fyllningen och väl synliga i ytan, åter andra är stenfria med en grovt lagd fotkedja. På äldre VIT pekar förekomsten av treuddar, skeppssättningar (ofta med markerad maststen) och resta större, avlånga stenblock (bautastenar) på eller invid högar.

VET runda stensättningar kan ibland ha en yttre grov kantkedja och ett stenfritt parti där i mellan. Dessa gravar syns normalt inte i markytan om den inte är sliten. Appendix, en liten fyrsidigt lagd stenram, oftast i anslutning till en rund stensättning, förekommer också under yngre JÄÅ (se A-S. Gräslund 1969, H. Thorberg 1975). Stora gravfält med många synliga gravar indikerar en långvarig bosättning, och man kan räkna med att platsen då har använts under hela yngre JÄÅ och t.o.m. tidigare. De äldre gravarna är belägna på de högre partierna eller mer sällan under de yngre. FVT är där att räkna med.

Gravfälten från denna tidiga del av yngre JÄÅ (FVT) kan många gånger ha ungefär liknande lägen som för VET - VIT, men oftast ligger de högre upp i terrängen på moränryggar, rullstensåsar och större impediment. På norra Södertörn är små gravfält kända på flera platser från just FVT. Där är landskapets peneplan högre beläget än i södra Uppland, och man har där tagit i anspråk mark för begravningar som i terrängläge motsvarar VET-VIT i andra lägre liggande bygder.

De FVT gravfälten är svåra att lokalisera men är ofta påminnande om VET - VIT låga eller medelhöga, på ytan stenfria stensättningar. I en del fall har gravarna formen av en låg röseliknande stensättning, med en myckenhet av sten i fyllningen, med eller utan synlig kantkedja. Vanligt under denna tid, men också under VET, är de rundade gravkloten i centrum av stensättningar (mittsten). Många gravar är dock nu helt osynliga i torven. Rektangulära och tresidiga stensättningar förekommer också under FVT, men de är betydligt mindre monumentala än de under VIT, då de normalt är flackare i fyllningen. Stenarna är också lagda med större omsorg under FVT och ofta av mindre stenmaterial. I sällsynta fall kan de tresidiga stensättningarna ha insvängda sidor likt treuddar från VIT. Även mindre rektangulära stensättningar kan ha utdragna hörn och insvängda sidor. Domarringarna tillhör även FVT men är ovanliga i stockholmsregionen.

Av de totalutgrävda gravfälten i stockholmsområdet (ca 15 km radie från Centrum) är ca 29 % borttagna av ca 455 st ursprungliga. Över 50 % av den analyserade tredjedelen av dessa utgrävda gravfält har tillkommit under FVT och i regel med en fortsatt begravning under hela yngre JÄÅ. Endast knappt 20 % sträckte sig i tiden från ROM JÄÅ och oavbrutet framåt på samma plats. De återstående ca 30 % har ett brott mellan FVT och VET (alltså påbörjade begravningar i VET skedet eller endast från FVT).

5 KORT BESKRIVNING OCH FÖRSÖK TILL DATERING AV FORNLÄMNINGAR I ANALYSOMRÅDETS 7 UPPDELADE OMRÅDEN

En topografiskt grundad och i viss mån ett hänsynstagande av fornlämningsbeståndets spridningsbild inom AO har varit basen till områdets uppdelning i 7 mindre områden. Ett försök till datering görs också i anslutning till den korta beskrivningen.
En större del av Granby har ej inventerats och hamnar alltså utanför AO begränsning.

DELOMRÅDE 1 - ÅDALEN med områden uppströms Hackstabäcken, 5:1 sid. 16.
DELOMR. 2 - HACKSTA med kringliggande större impediment och skogsområden, 5:2 sid. 18.
DELOMR. 3 - ASPHAGEN, den N moränhöjningens Ö del, 5:3 sid. 21.
DELOMR. 4 - MIDSOMMARBERGET, den N moränhöjningens V del, 5:4 sid. 25.
DELOMR. 5 - GRANBY med kringliggande impediment i V, 5:5 sid. 26.
DELOMR. 6 - KINNEKULLE, den S moränhöjningen, 5:6 sid. 27.
DELOMR. 7 - ÖRSTA med kringliggande större impediment, 5:7 sid. 29.

Nivåkurvor på kartorna över AO har inlagts efter ekonomiska kartan och yngre BRÅ strandnivå på ca +12 m har utritats med grov, streckad linje. Detta gäller fig.10 på sid.38.
Ensamliggande stensättningar och rösen på högre belägna partier har exponeringsvinkeln utmärkt på planbilden. Den visar den del av omkringliggande landskap på lägre nivå, som man ser över från resp. fornlämning (se vidare om detta hos B. Petré 1981 och 1982).

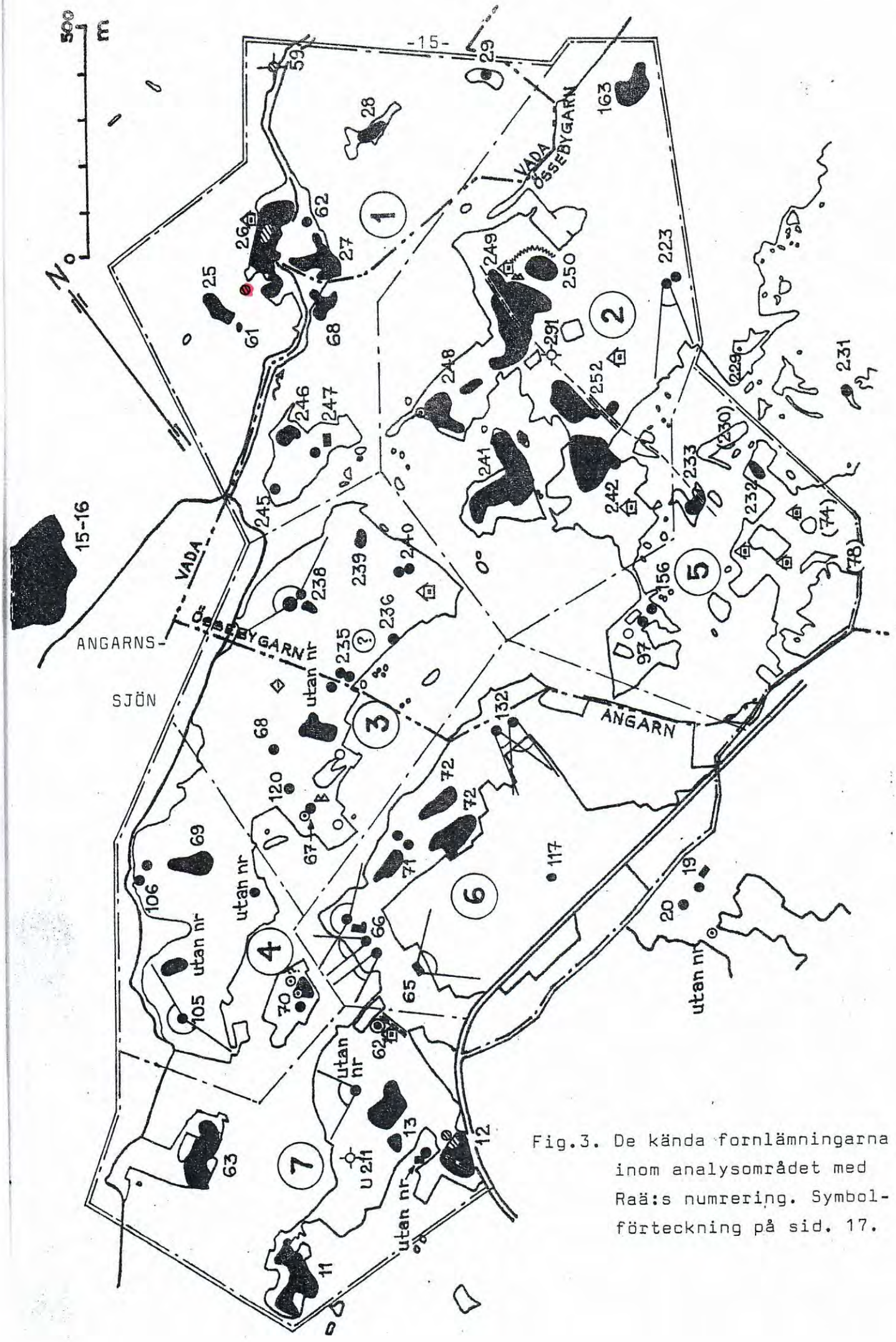

Fig.3. De kända fornlämningarna inom analysområdet med Raä:s numrering. Symbolförteckning på sid. 17.

5 : 1 ÅDALEN MED OMRÅDEN UPPSTRÖMS HACKSTABÄCKEN

Den centrala delen vid Ådalen härrör från äldre JÄÅ och FVT och ytterområdena från yngre JÄÅ (med FVT).

Raä nr 25 i Vada: 3 högar och 10 runda stensättningar. En är osäkert uppfattad som"mittstensättning"(centralröse med utanförliggande kantkedja, 2 m ø resp. 12 m ø). Dessa hör normalt hemma i äldsta JÄÅ, ROM JÄÅ och VET. Två terrasser som rensats från sten och en osäker källarlämning är säkert recenta inslag. Odlingsstenförekomsten kommer möjligen från uppbrutna gravar från åkern i öster. En liggande(bauta)sten från detta åkerparti har nämnts tidigare i kap. 3. DATERING: yngre JÄÅ.

Raä nr 26 i Vada: 1 hög i SV, dryga 55 rundade stensättningar (den största med stenbräm på 15 - 16 m ø), 1 tresidig och 1 rektangulär stensättning. Dryga 15 fornlämningar är utgrävda 1974 av B. Elfstrand (Raä och SHM Rapport, UV 1981:18). Antalet gravar är troligen betydligt fler. Högen är ca 20 m ø och 2,5 m hög med anslutande,splittrad bautasten SÖ om graven. VIT är här att räkna med, men övriga delar har daterats till ROM JÄÅ och tidig FVT. Gravklot och resta mittstenar i några anläggningar indikerar i detta fall snarast FVT. Odlingssten förekommer röseliknande bl. a. i SV och är jämnstora och rundade, vilket helt klart pekar på att gravar förstörts väster om gravfältet. Vid utgrävningen 1974 hittades också huslämning och lösfynd (kritpipor, mynt, flaskglas, spetsglas, hästskor m. m.) i norra delen av gravfältet. Troligen utgör det resterna av en krog från 1700-talet. DATERING: ROM JÄÅ - FVT och VIT (i stort sett hela JÄÅ).

Raä nr 27 i Vada: 1 hög, ca 30 runda stensättningar, resta stenar (bautastenar) och mittsten. Delar av gravfältet är påverkat av byggnation (Ådalen) och odling. En holkyxa av järn av närmast medeltida typ är funnen här vid villan. Raä nr 62 i Vada och nr 68 i Össebygarn har säkert ursprungligen ingått i gravfältet. DATERING: äldre JÄÅ och FVT.

Raä nr 28 i Vada: 3 högar och 3 runda stensättningar. Högarna svårt skadade av sandtäkt sedan gammalt. Gravfältet är uppbyggt på en ändmorän. Synligt fett brandlager väster om största högen under inventeringen år 1979. DATERING: yngre JÄÅ.

Raä nr 29 i Vada: På krönet av impedimentet finns odlingssten på en möjlig stensättning.

Raä nr 61 i Vada: 2 runda stensättningar. Recent korsmärkning på blockyta (gränsmarkering?). DATERING: JÄÅ.

Raä nr 62 i Vada: 1 stensättning (?) med 18 m ø. DATERING: äldre JÄÅ.

Raä nr 68 i Össebygarn: Rester av gravfält som håller på att förstöras av markbrukaren. Varje år tas mer och mer bort av lämningarna i åkern. Utgrävning bör omedelbart ske. Lämningarna utgörs nu av 9 anläggningar varav några är helt överplöjda men synliga som förhöjningar (med mer steninslag i jorden än övriga partier av åkern). Platsen är fotografiskt dokumenterad 1979. DATERING: äldre JÄÅ eller FVT.
Raä nr 245 i Össebygarn: Bör utgå. Ingen fornlämning?
Raä nr 246 i Össebygarn: 6 runda stensättningar, 1 treudd med svagt insvängda sidor och 1 eventuell rektangulär stensättning. Den största stensättningen utgörs av ett grövre stenlager utan jordfyllning. Hela gravfältet ger ett tillplattat intryck och flertalet anläggningar är svåra att upptäcka. DATERING: yngre JÄÅ, troligen FVT.
Raä nr 247 i Össebygarn: 1 rektangulär stensättning med ett mindre rest stenblock vid ett av hörnpartierna och ca 40 m väster om denna 1 rund stensättning. DATERING: yngre JÄÅ. Den rekt. stensättningen troligen VIT.

Symbolförteckning till fig.3:

Fasta fornlämningar.

Borttagna eller försvunna fornlämningar.

Örstaristningen.

Enskild anläggning med exponeringsvinkeln utmarkerad. Se B. Petré 1981 och 1982.

Skålgropsförekomst. 4-5 st.

Recent gårdsplats (oftast torp från 1600- eller 1700-talet).

Runsten eller delar därav. 3 st.

Biologiskt, skyddsvärt, objekt. Enar (Juniperus communis).

Ålderdomligare odlingsröse. 3 st.

Geologiskt, skyddsvärt, objekt. Dryga 5000 år gammal strandvall.

Ålderdomligare, längre stensträng.

Gräns för delområden.

Hålväg.

Gräns för analysområdet.

5 : 2 HACKSTA MED KRINGLIGGANDE STÖRRE IMPEDIMENT OCH SKOGSOMRÅDEN

Är Ådalen präglad av äldre JÄÅ får man nog säga att Hacksta är det beträffande den yngre JÄÅ. De centrala delarna hör i huvudsak till den tiden och de yttre områdena till BRÅ, äldsta JÄÅ och FVT.

Raä nr 163 i Össebygarn: Minst 8 anläggningar i form av 2 flata brätterösen, 1 flat röse, 3 högar, 1 rund stensättning och 1 låg skärvstenshög med rester av kantränna. Gravfältet är mycket ovanligt till typen och är en sevärdhet. Det upptäcktes 1978 av Kjell Eriksson. Gravfältkarta fig. 4. DATERING: BRÅ.

Raä nr 223 i Össebygarn: 2 röseliknande stensättningar. Eventuellt finns några stensättningar till utplacerade direkt på bergytan utan fyllning. Dessa skulle i så fall påminna om BRÅ-gravar(med skeppssättningar)vid Grytverksnäset vid Sibby i Sund, Åland. Stentäkt har förekommit i de två gravarna som är säkra och detta försvårar tolkningen av övriga lämningar på bergspartiet. DATERING: BRÅ.

Raä nr 241 i Össebygarn: Ett av de mest märkvärdiga gravfälten som finns att beskåda i storstockholms-området. Man kan fråga sig,varför det inte är utmärkt på topografiska kartan med ett run-R. Det består av ca 45 fornlämningar i form av 1 röseliknande stensättning med brätte och kvadratiskt appendix, 1 stenfylld hög med glest lagt brätte av sten, 1"sinkagrav"med stora stenblock, 1 skärvstenshög, 3 rektangulära stensättningar och 38 runda stensättningar (flera högliknande). Skärvstenshögen är helt urholkad efter plundring och en möjlig gravhäll är synlig i botten. Den största rektangulära stensättningen har ett större stenblock i centrum som varit rest. Två runda stensättningar i västra delen har kantrännor och en av dessa även mittsten. Några väl samlade stenblock mellan skärvstenshögen och"sinkagraven"kan utgöra en gravsättning. På ett impediment omedelbart NÖ gravfältet finns en stensättning med gravklotsliknande mittsten. DATERING: BRÅ, äldsta JÄÅ (Kr.f.) och yngre JÄÅ (med FVT). Troligen dominerar VET i östra delen.

Raä nr 242 i Össebygarn: Ca 55 fornlämningar bestående av 4 röseliknande anläggningar i SÖ, 11 högar, ca 38 runda stensättningar och 2 rektangulära stensättningar. 3 stensättningar har gravklotsliknande mittsten. Ett av rösena är ganska stort och framträdande. I södra delen(av gravfältet)finns recenta rester av odling (terrasser och små odlingsrösen). Möjligen har ett torp legat här under 1600- eller 1700-talet. DATERING: yngre JÄÅ. Röseanläggningarna kan vara BRÅ,men även från FVT.

Raä nr 248 i Össebygarn: 1 skärvstenshög, 2 stenfyllda högar eller kanske snarare röseliknande stensättningar på naturlig förhöjning, 16

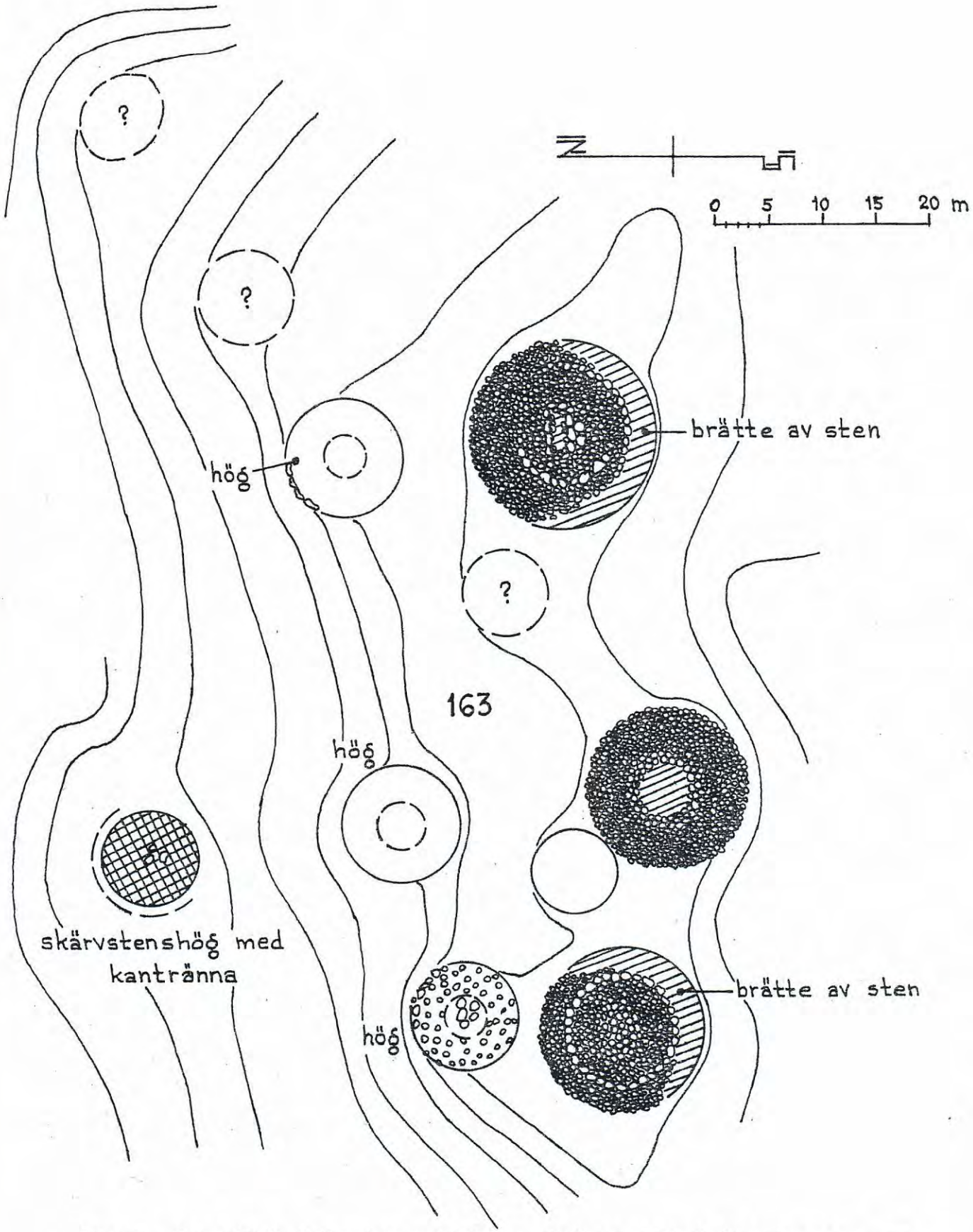

Fig.4. Gravfält från bronsåldern, Raä nr 163 i Össebygarn, ca 600 m NÖ Hacksta. Funnet av Kjell Eriksson 1978.

runda stensättningar, 1 kvadratisk stensättning och 1 skålgropsblock. Skärvstenshögen är halverad av täktverksamhet. Skålgropsblocket, som ligger vid åkerkanten i NV, har 2 - 3 skålgropar i ytan. Norr om ändmoränen i östra delen av impedimentet finns en större odlingsterrass. Sena aktiviteter i backen har förorsakat vissa skador. Möjligen har en kvarnbyggnad funnits på platsen. DATERING: BRÅ och äldsta JÄÅ. Begravningar från senare perioder under JÄÅ kan man också räkna med.

Raä nr 249 i Össebygarn: Ca 80 fornlämningar i form av 7 högar, ca 60 runda stensättningar, 2 kvadratiska och 4 rektangulära stensättningar, 1 osäker triangulär stensättning och 5 resta eller omkullfallna stenblock (stora bautastenar). På ändmoränen i SV finns 2 stora i V - Ö orienterade rektangulära stensättningar och i NÖ några flacka, runda stensättningar med kantränna och gravklotsliknande mittsten. En grav på området har ett meterstort mittblock. En hålväg går fram i N - S riktning genom gravfältets norra del och ansluter till nuvarande väg i norr. I södra delen ett större stenblock med inskriften "O L" och därunder årtalet "1881". Gravfältet är skadat av stentäkt (VIT delen) och av nuvarande väg (äldsta delen av gravfältet). DATERING: yngre JÄÅ (i huvudsak tydligen VIT men troligen FVT i NÖ).

Raä nr 250 i Össebygarn: 16 runda stensättningar och 1 stensträng av förhistorisk karaktär. En stensättning har mittsten. Stensträngen går i en båge från NV till Ö om gravfältet och är ca 95 m lång. Vid den nuvarande vägen mot Ådalen i NV finns en recent husgrund. Enbuskhagen i detta område har stort biologiskt intresse. DATERING: äldre JÄÅ.

Raä nr 252 i Össebygarn: Ca 35 anläggningar bestående av 2 högar, 1 rund, flat stensättning med koncentriska kantkedjor (7 resp. 17 m ø), ca 29 runda stensättningar, 2 närmast kvadratiska stensättningar som är ihopbyggda och 1 till 2 rektangulära. Några av stensättningarna är högliknande i söder,andra är flacka och ganska vida mot trädgården i öster. En hög är försedd med kantränna. I södra delen finns en hålväg i N - S riktning med recent rest sten (avståndsmarkering?). Eventuellt finns ytterligare flacka gravar öster om hålvägen. Öster om trädgården finns recenta husgrunder. DATERING: äldsta JÄÅ, äldre JÄÅ och yngre JÄÅ.

Raä nr 291 i Össebygarn: 1 runstensfragment med två runband (troligen av ögongranodiorit). Fragmentet finns omedelbart norr om Hacksta gård. DATERING: VIT. Stenen är av den typ, som har parallella runband i stil med t.ex. stenen U 69 vid Eggeby, Spånga (slutet av 900-talet?). Text: "(lät) göra" och "..kiuias.."? Övriga fragment av runstenen lär finnas under cementgolvet till en lada i närheten.

5 : 3 ASPHAGEN, DEN N MORÄNHÖJNINGENS Ö DEL

Områdets fornlämningsbestånd består endast av glest liggande anläggningar från BRÅ undantaget Raä nr 239.

Raä nr 67 i Angarn: 1 stensättning (möjligen med brätte mot söder), som är närmast rund och 1 större skålgropsblock med ca 15 skålgropar. Strax invid växer en utav mellansveriges högsta enar, dock ganska luggsliten. DATERING av fornlämningarna: BRÅ.

Raä nr 68 i Angarn: 1 röseliknande stensättning. I anläggningen finns större stenblock. DATERING: BRÅ.

Raä nr 120 i Angarn: 1 skärvstenshög. I området finns rester av gammal odlingsverksamhet och trolig bosättning (terrasser). DATERING: BRÅ.

Raä nr 235 i Össebygarn: 1 skärvstenshög och 1 mittblocksstensättning. Möjligen finns fler lämningar. Strax intill i väster, och alltså på Angarns marker, finns en begränsad förekomst med skärvsten. DATERING: BRÅ. Gravfältkarta (eller motsvarande) fig. 5 .

Raä nr 236 i Össebygarn: 1 trolig skärvstenshög. Enligt Raä registrerad som kolbotten. B. Ambrosiani (1964:fig.45 och 46) hittade här i området ett gravfält, som daterades preliminärt till BRÅ och/eller äldre JÄÅ. Under Universitetets inventering 1979 inregistrerades en "stensättning med mittröse" ca 100 m öster om Raä nr 235 och 50 m norr om åkerkanten (alltså ca 80 m NV om den troliga skärvstenshögen ovan). Vid flera tillfällen har jag eftersökt gravanläggningar i området utan att lyckas (området är kraftigt beväxt med tät slyskog och mindre granar). DATERING: BRÅ (om det rör sig om en skärvstenshög).

Raä nr 238 i Össebygarn: 1 röse, 1 röseliknande stensättning och 4 mittblocksstensättningar (de senare åter igen ej registrerade av Raä 1978). Röset är det största i AO, ca 17 m ø och 2,0 m högt. Graven har varit utsatt för skadegörelse i samband med stentäkt och därvid lär en stenkista ha hittats. Den växande björken i centralkratern pekar nog snarare på att urplockningen är av ganska gammalt datum. DATERING: BRÅ (röset möjligen från äldre BRÅ). Gravfältkarta fig. 6 . Omslagsbild.

Raä nr 239 i Össebygarn: 1 rund stensättning och 3 oregelbundna stensättningar (möjligen tidigare rektangulära och utan tydligare fyllning). En trolig mittmarkering med mindre stenblock förekommer i en av de oregelbundna stensättningarna. Den runda anläggningen är jämnt avrundad i manteln och fylld av mindre sten. Den är ganska lik en stensättning som finns norr om Stora Lappkärrsberget på Norra Djurgården, ca 10 m över Lilla Värtans nivå (Raä nr 1 i Stockholm). DATERING: troligen F ROM JÄÅ.

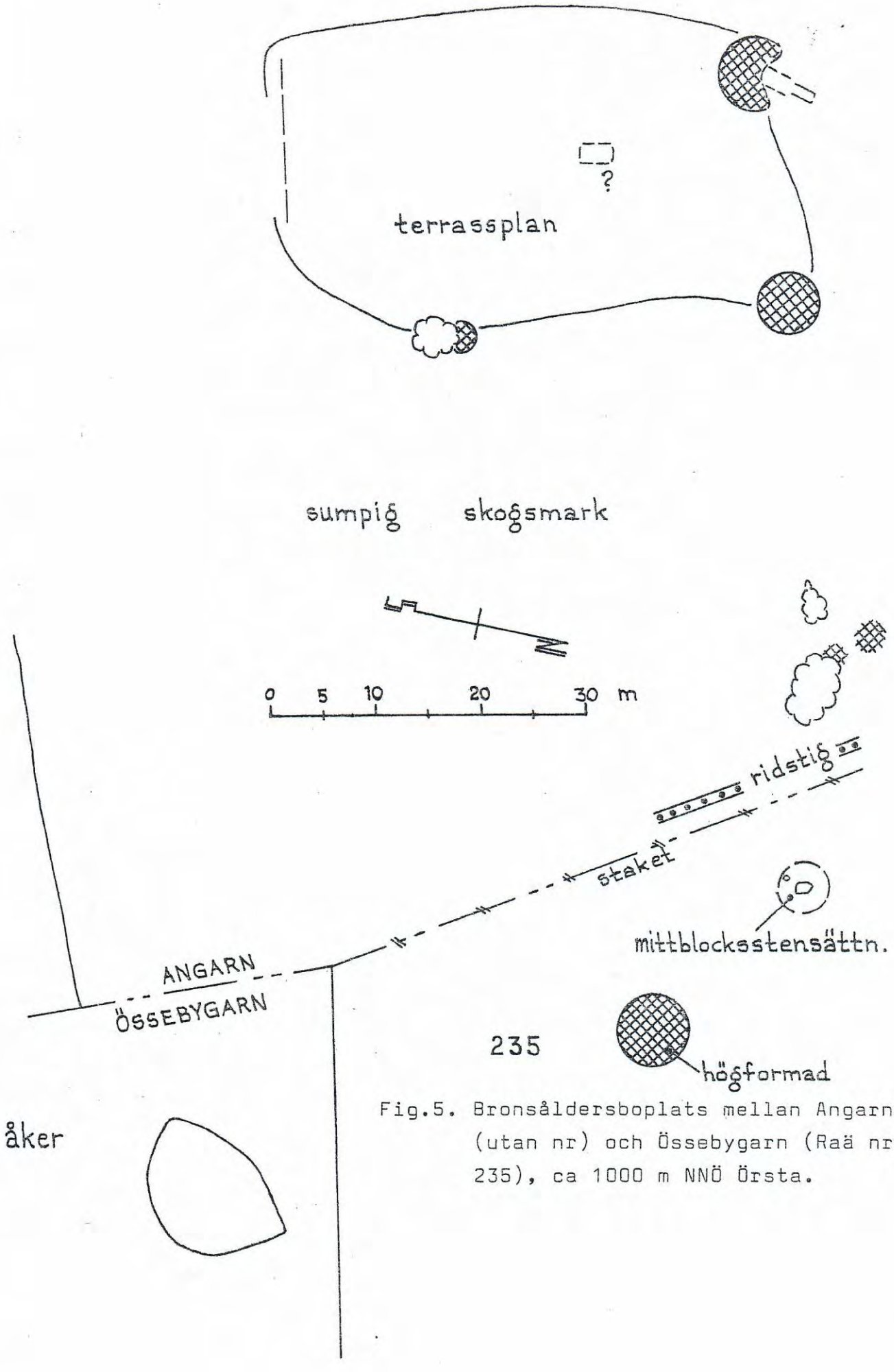

Fig.5. Bronsåldersboplats mellan Angarn (utan nr) och Össebygarn (Raä nr 235), ca 1000 m NNÖ Örsta.

Raä nr 240 i Össebygarn: 2 stensättningsliknande lämningar. Osäkra fornlämningar.

Utan nr i Angarn: 2 flacka skärvstenshögar, 1 skärvstenssamling invid uppstickande berghäll och 1 öppet terrassplan på ca 45x30 m i NNV - SSÖ-lig orientering. DATERING: BRÅ-boplats. Anläggningskarta fig.5 . Norr om området minst 16 djupgrävda skyttevärn (fångstgroplikande) från äldre övningar av artilleriet.

I delområdet finns diverse recenta lämningar av äldre bosättning i SÖ delen av Asphagen (torpbebyggelse). Söder om Raä nr 67 i Angarn finns en öppen platå med odlingsröse av ålderdomlig karaktär.

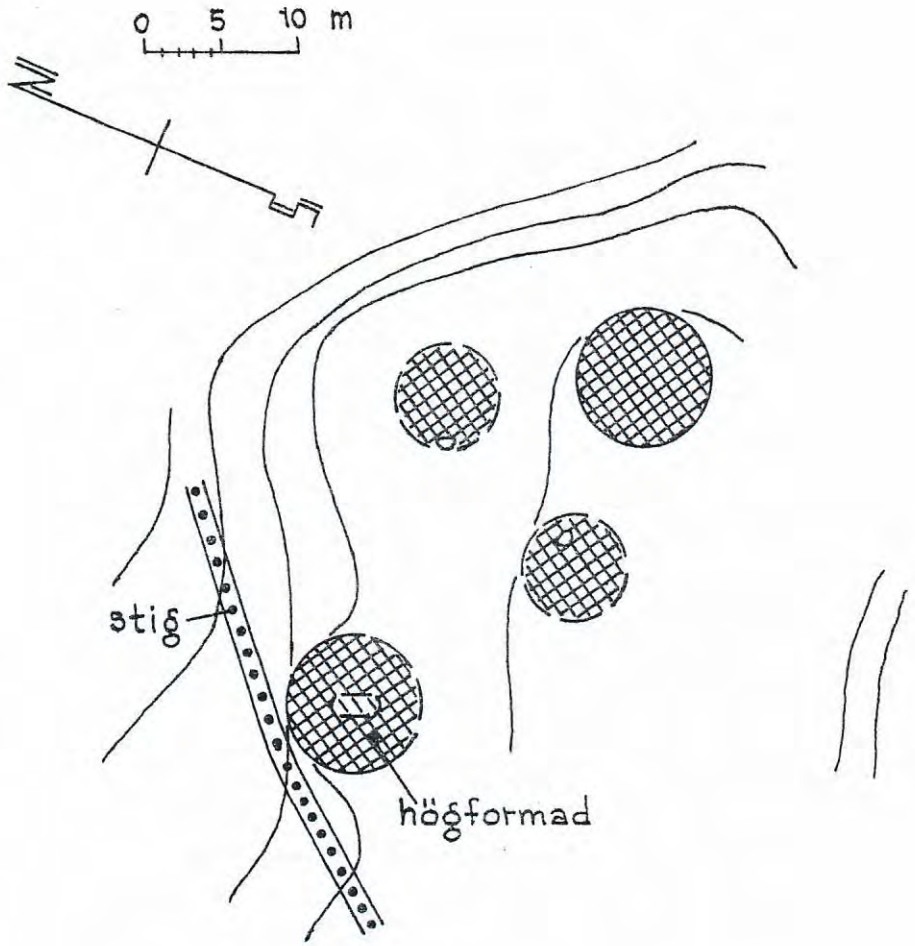

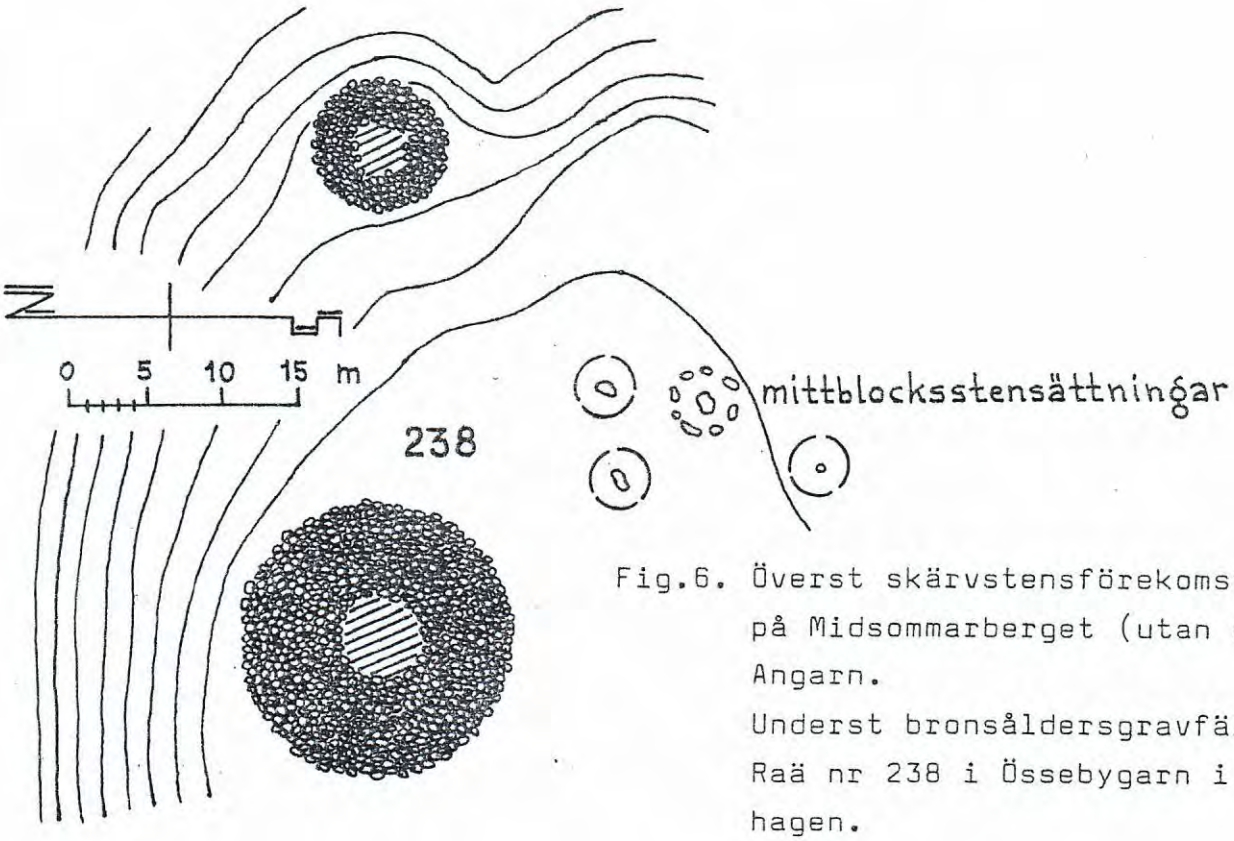

Fig.6. Överst skärvstensförekomsterna på Midsommarberget (utan nr) i Angarn.
Underst bronsåldersgravfältet Raä nr 238 i Össebygarn i Asphagen.

5 : 4 MIDSOMMARBERGET, DEN N MORÄNHÖJNINGENS V DEL

I huvudsak är lämningarna i delområdet från BRÅ men på Raä nr 69 finns äldre JÄÅ.

Raä nr 69 i Angarn: Ca 39 runda stensättningar, 1 osäker rektangulär stensättning och 1 mindre rest sten (i stensättning). I den NV delen av gravfältet är stensättningarna vidare och uppbyggda som flacka rösen med grova stenar. Det rör sig om ca 6 anläggningar,och en av dessa har rester av stenkista orienterad i SV - NÖ. De ser ålderdomligare ut än övriga gravar i SÖ. DATERING: äldsta JÄÅ och äldre? ROM JÄÅ.

Raä nr 70 i Angarn: 3 flacka skärvstenshögar?, ca 13 små skålgropar på berghäll och 1 osäker skålgrop på stenblock. Skålgroparna på hällen (i brukningsvägen över impedimentet) är delvis ordnade i rader och några är mycket små. DATERING: troligen BRÅ.

Raä nr 105 i Angarn: 1 flack stensättning med svårbestämd begränsning. DATERING: osäker.

Raä nr 106 i Angarn: Bör möjligen utgå. Det är mycket svårt att klassa dessa två anläggningar som fornlämningar. Den största, strax bakom fågeltornet, är närmast D-formad av husgrundskaraktär med jordfria, ganska kraftiga stenvallar. Den inre lägre delen är rik på flat stenfyllning och längden (höjden i D) är ca 18 m och orienterad i NNV - SSÖ. Om det inte är en moränbildning, utan utförd av människohand, så skulle man snarare misstänka,att det kan vara rester efter ett båthus eller något motsvarande. Den andra lämningen är närmast rund och mycket osäker.

Utan nr i Angarn (NÖ Raä nr 105): 4 skärvstenshögar. En av dessa är mycket tydlig. DATERING: BRÅ. Anläggningskarta fig.6 .

Utan nr i Angarn (SSÖ Raä nr 69): 1 skärvstenshög (mitt i gångstigen på platsen). DATERING: BRÅ.

5 : 5 GRANBY MED KRINGLIGGANDE IMPEDIMENT I V

Spritt över området finns lämningar uteslutande från JÄÅ. Strax öster om delområdet finns 1 skärvstenshög på ett litet impediment (Raä nr 231 i Össebygarn).

Raä nr 74, 78 och 230 i Össebygarn: Stensättningsliknande lämningar som ej kontrollerats i samband med detta arbete.

Raä nr 97 i Össebygarn: 1 hög med osäker rest av kantkedja. DATERING: VIT. I väster och norr finns större odlingsterrasser med steninvallning och odlingsrösen. Ett odlingsröse mellan terrasserna ser åldersdomligt ut, de övriga lämningarna kanske recenta.

Raä nr 156 i Össebygarn: 1 rund stensättning (jordförhöjning på ganska ytligt gående berg). DATERING: yngre JÄÅ. På hällen mot åkern i norr finns ca 7 skålgropsliknande märken som ej vidare behandlas i uppsatsen. Dessa fördjupningar är nog snarare en naturbildning.

Raä nr 232 i Össebygarn: minst 3 runda stensättningar (rester av gravfält?). DATERING: JÄÅ. Möjligen den äldre JÄÅ eller FVT.

Raä nr 233 i Össebygarn: 7 runda stensättningar (dock är 4 osäkra). På impedimentet, där stenblocksbrytning förekommit, har eventuell recent byggnation förekommit. Troligen finns också rest av hålväg i N - S riktning. DATERING: JÄÅ. Möjligen den yngre JÄÅ.

5 : 6 KINNEKULLE, DEN S MORÄNHÖJNINGEN

Gravanläggningarna från området domineras i ålder av yngre BRÅ och äldsta JÄÅ.

Raä nr 65 i Angarn: 1 rektangulär stensättning. Den är orienterad i NNV - SSÖ. DATERING: troligen äldsta JÄÅ.

Raä nr 66 i Angarn: Glest liggande anläggningar, från söder mot norr: 1 osäkert flackt röse; 1 högliknande stensättning; 1 tarandgrav?resp. 1 något osäker stensättning med svårbestämd begränsning (på högsta partiet i området). Invid det flacka röset finns en stensträng. Tarandgraven, en rektangulär stensättning med ca 6 st tvärgående stenrader, är ca 14-15 m lång och 6 m bred. Den är orienterad i VNV - ÖSÖ riktning. Ett rödaktigt stenblock finns i fyllningen i SÖ. Den högliknande stensättningen har plundringsgrop av gammalt datum. DATERING: äldsta JÄÅ. Den högliknande lämningen är möjligen FVT. Fig.7.

Raä nr 71 i Angarn: 1 rund stensättning med mittröse med två koncentriska kantkedjor (4 m ø, ca 9 resp. 11 m ø) med riklig, mellanliggande fyllning, 2 röseliknande (övermossade) stensättningar (möjligen skärvstenshögar) och ca 7 runda stensättningar (de flesta ganska små). 1 rest sten är mittsten i en av stensättningarna. En av de röseliknande anläggningarna, vid den kärriga, östra delen av gravfältet, har kantränna. Lämningarna ligger glest på gravfältet. DATERING: yngre BRÅ - äldsta JÄÅ. I NÖ delen finns minst 14 skyttevärn från artilleriets övningar.

Raä nr 72 i Angarn: 2 mittblocksstensättningar med rund kantkedja, 1 ministensättning med obetydlig fyllning och ca 7 runda stensättningar. Den lilla stensättningen är rund och lagd med större stenar. Den påminner mycket om en anläggning på Raä nr 109i Järfälla (Nibble i Jakobsberg). Gravarna ligger glest på gravfält nr 72. Söder om gravfältet finns mot åkern röjda terrasspartier med vallkonstruktion (N - S) och rikligt med skärvsten — delvis i koncentrationer. I en rotvälta av gran finns det gott om skarpkantade skärvstenar. Här rör det sig säkert om en större BRÅ-boplats. DATERING:(yngre) BRÅ.

Raä nr 117 i Angarn: Troligen naturbildning i åkern. Ändmoränrest?

Raä nr 132 i Angarn: 1 rund stensättning. Kantkedja delvis synlig. Något mindre stenblock kantställt i fyllningen. Ligger på krönet av mindre moränhöjning. Ca 40 m ÖSÖ om lämningen ovan ligger en stensättningsliknande lämning till, med delvis bevarad kantkedja, på ett annat moränkrön. Möjligen finns det fler anläggningar. DATERING: troligen äldsta JÄÅ.

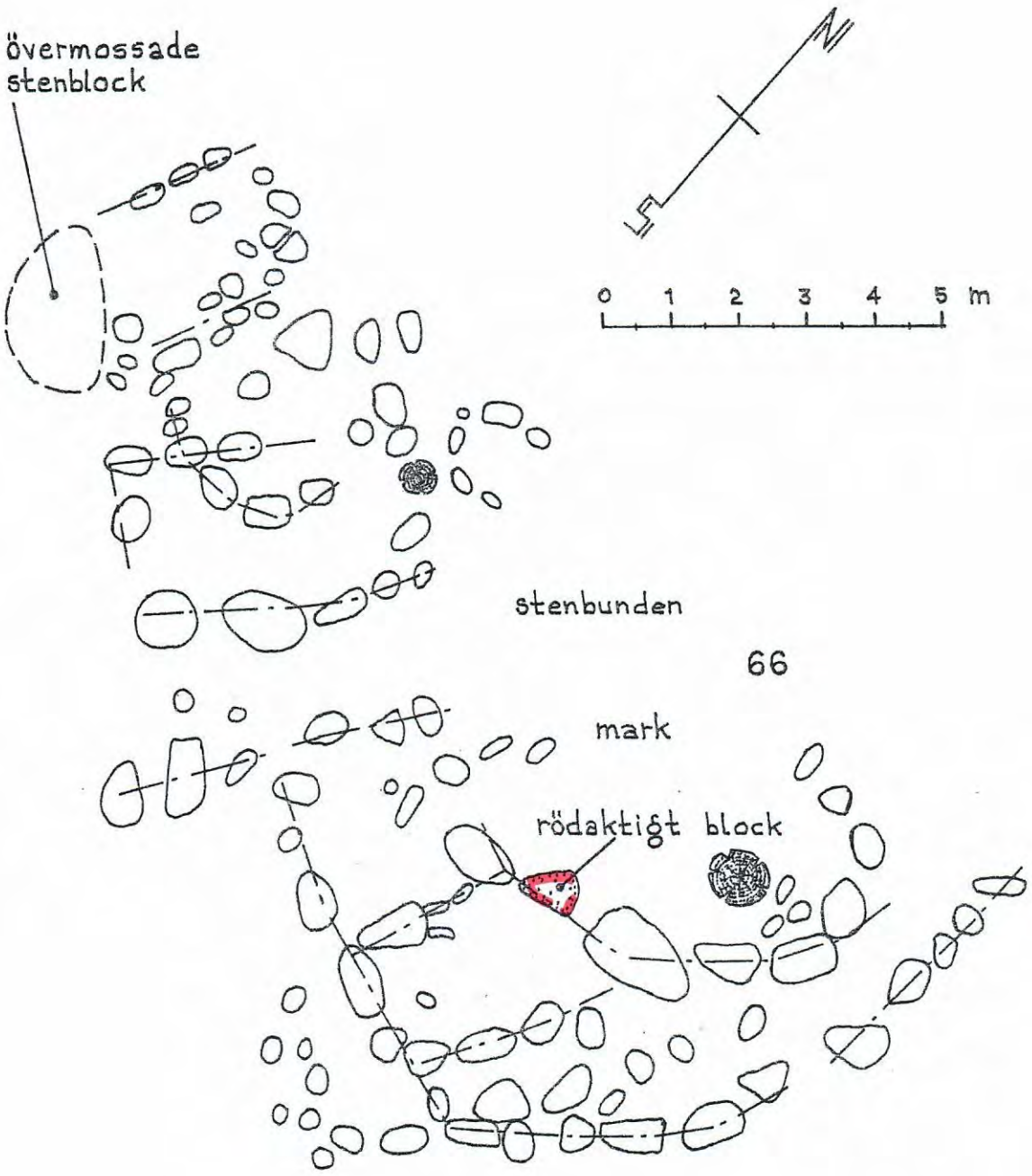

Fig.7. Tarandgrav (?) ingående i Raä nr 66 i Angarn. Observera det rödaktiga stenblocket i fyllningen, vilket är typiskt? för sen bronsålder. (Möjligen kan det röra sig om två stensättningar med yttre, koncentriska kantkedjor.)

5 : 7 ÖRSTA MED KRINGLIGGANDE STÖRRE IMPEDIMENT

Områdets fornlämningsbestånd består i huvudsak av gravfält från yngre och äldre JÄÅ.

Raä nr 11 i Angarn: Ca 40 fornlämningar i form av 4 högar, 1 röseliknande hög, ca 30 runda stensättningar, ca 5 rektangulära stensättningar och 1 rest sten (omkullfallen på hög). Den röseliknande högen ligger på impedimentets, Rökarbackens, högsta parti. En rektangulär stensättning är större än de övriga och med ganska flat fyllning. Den är orienterad i NÖ - SV. Två stensträngar och recenta odlingsterrasser finns i området. En av högarna är ordentligt urschaktad. DATERING: yngre JÄÅ. 1 recent jordkällare finns i östra delen av gravfältet.

Raä nr 12 i Angarn: 1 hög och ca 25 runda stensättningar. En del av dessa har mittblock. Genom gravfältet går i NV - SÖ en hålväg. Antagligen har gravfältet varit större. En svingård är placerad i norra delen av fornlämningsområdet och har skadat det svårt. Vid inventeringen av Raä år 1952 fanns en friliggande anläggning i norr, där nu en gårdsplan är belägen. DATERING: yngre JÄÅ. I åkern på andra sidan Gamla Roslagsvägen i SÖ finns rikligt med skarpkantade stenar.

Raä nr 13 i Angarn: Ca 30 anläggningar bestående av 3 högliknande stensättningar, ca 26 runda, flacka stensättningar, 1 mindre, rektangulär stensättning (med flack fyllning) och en (möjlig) rest sten. De högliknande anläggningarna ligger i södra delen av gravfältet. På stigen i västra delen syns minst en stor, vid stensättning med yttre kantkedja och kantränna med mindre centralröse. I NÖ, på högsta partiet, finns en osäker anläggning. En del skärvig sten finns i detta område i beteshagen. DATERING: ROM JÄÅ och i söder yngre JÄÅ.

Raä nr 62 i Angarn: Örstaristningen. Mer om denna i nästa kapitel (6). I området finns flera recenta lämningar: rester av 1700-talstorpet Lampan med grävd brunn; odlingsterrass med odlingsröse och stensträngar resp. en hålväg i öster med orientering i ca N - S (enligt Raä "helt fossil karaktär").

Raä nr 63 i Angarn: 2 runda stensättningar (på högsta partiet av impedimentet) och ca 22 flacka, runda stensättningar — ett par med mittsten. Detta enligt Universitetets inventering 1979. Raä har här registrerat ca 40? runda stensättningar 1978, bl. a. ett 20-tal i SV. Några odlingsterrasser finns i området. Den bäst bevarade i NV. DATERING: äldre JÄÅ och/eller FVT.

Utan nr i Angarn (NNV Raä nr 13): 1 troligt röse (övermossat). Hittades av Universitets inventerare 1979. DATERING: möjligen (yngre) BRÅ.

Utan nr i Angarn (mellan Raä nr 12 och södra delen av Raä nr 13): Några

rester av förstörda stensättningar syns i hästhagen norr om körvägen i området. En av dessa är möjligen rektangulär till formen (NV - SÖ). DATERING: troligen yngre JÄÅ.

U 211 i Angarn: 1 runsten (av småkornig granit). Den är korsmärkt. Runstenen hittades 1973 efter att ha suttit inmurad i dörröppningen sen 1925 i en mjölkbod tillhörande Örsta Norrgården. Text: "Jofrid lät hugga stenen efter Spjällbode, sin . . .". DATERING: sen VIT.

6 ÖRSTARISTNINGEN OCH SKÅLGROPSFÖREKOMSTER I ANALYSOMRÅDET

Örstaristningen, Raä nr 62 i Angarn, ligger på en nordsluttande, större berghäll på ca 22 - 25 m nivån. Ristningen är känd sedan 1893 (möjligen redan 1868). Lokalt kan den vara känd redan på 1700-talet, då torpet Lampan låg här alldeles invid hällen.
Den har beskrivits som en BRÅ-ristning, med två hästar vända mot varandra, en fyrhjulig vagn och två skeppsfigurer. Skeppen är 362 resp. 155 cm långa och hästarna lite dryga metern.
Under några sommarnätter 1978 undersöktes hällen i svepljus, varvid nya ristningar och ristningsdetaljer framkom. Se fig.8. Nyfynden fotograferades av av P. Langhorst. Se fig.13, 14 och 15.
Den högra "hästen" (den västra) visade sig vara ett drakliknande djur med vidöppet, hängande käftparti motställd den vagndragande hingsten, som har en ganska stor hängande, rundad nos. De fyra hjulen på vagnen är avbildade som skivhjul (två koncentriska cirklar), och ej som L. Holmblad (1982) beskriver som spiraler. Djuren har en bockande ställning mot varandra, som om ristaren velat föreviga en omtyckt saga under forntiden. Hingsten har ett par remillustrationer över buken — möjligen till sadeltäcke. För övrigt är djurkropparna bl. a. kryssstreckade och försedda med fransig, kortstreckad man. Draken har sälliknande kropp och saknar hingstens ben och könsorgan.
De skeppsliknande ristningarna under hingsten och draken har spantliknande tvärstreck, och det längsta skeppet (översta) har en älg/hästhuvudstäv och en böljande "svans" (lussekattformad) i aktern. Det andra skeppet har knoppfigurer på motsvarande ställen.
På hällen vid Örsta hittades minst en "huvudfoting" — rundel med ben och fötter (rundel 11 cm ø) — två nästan 25 cm långa småskepp och en cirkel (5 cm ø) med en skålgropsliknande mittpunkt över däcket på ett av skeppen. Flera figurer finns tydligen, men hällen är dock skadad av vittring på det parti där de nya småfigurerna hittades.
Under år 1982 blev hällristningens större figurer skadade efter avgjutning. Silikonlösning, vilket är troligast, blev kvar på bergytan med rektangulära frätskador som följd. Liknande skador har jag sett i Tanum på några hällristningar 1977. De större ristningsfigurerna, med drakdjuret, kan troligen dateras till JÄÅ.

A. Nordström (1977:52-53) skriver att "hästarna..."stämmer bättre överens med ett liknande motiv på en folkvandringstida bildsten från Häggeby i Skoklostertrakten och helt ense om Örstaristningens datering är man nog inte." Den försvunna bildstenen från Ramsjö, Björklinge sn i Uppland har också stor likhet med djurfigurerna vid Örsta.

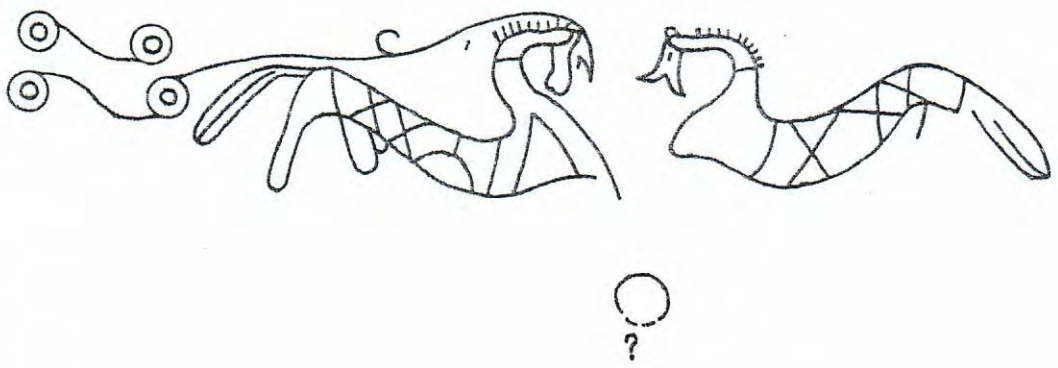

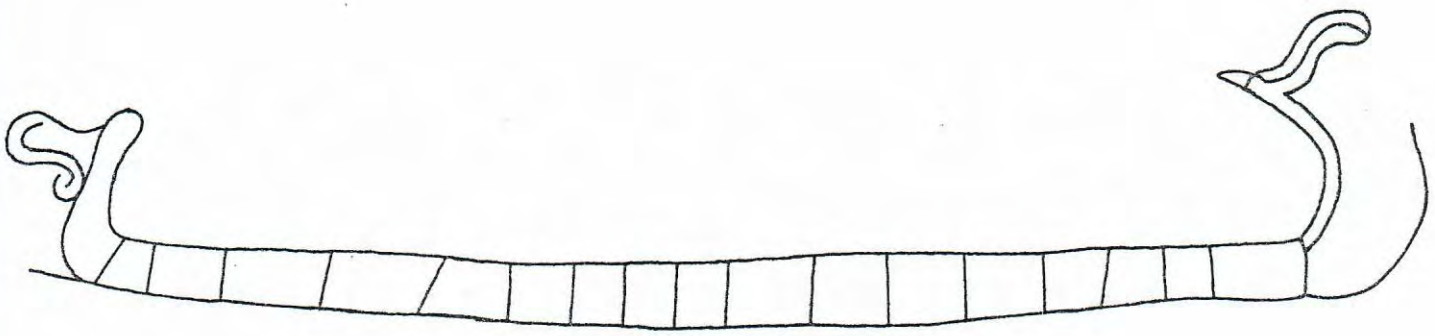

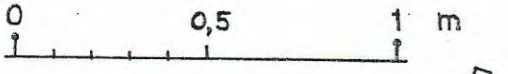

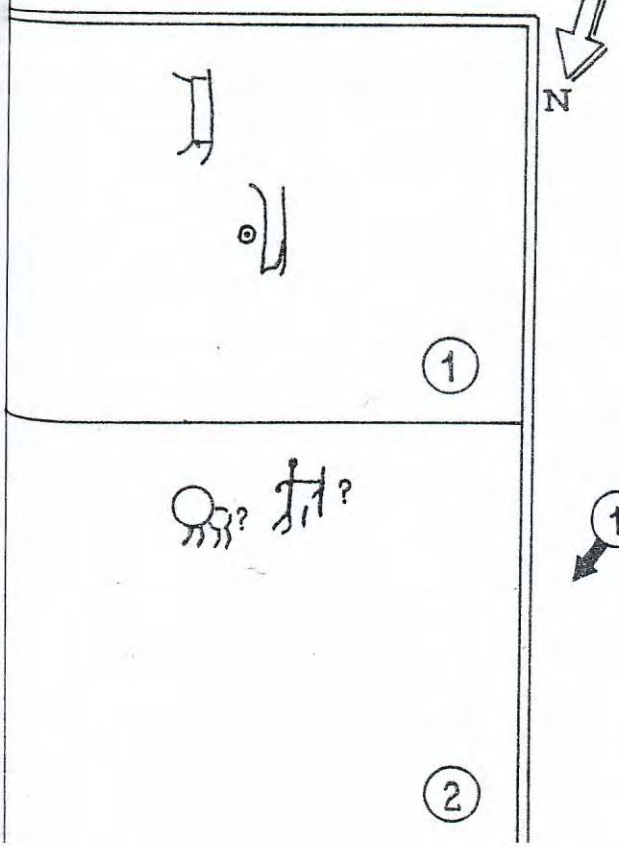

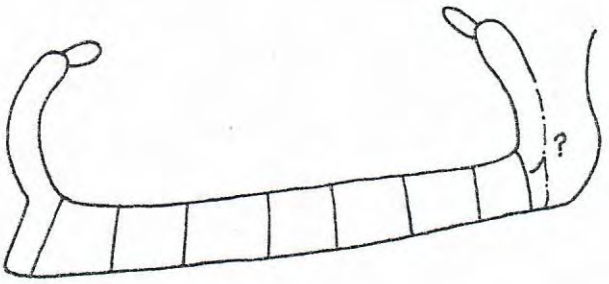

Fig.8. Örstaristningen efter tolkningen av nattfotograferingen 1978. Raä nr 62 i Angarn. Frihandsteckning.

På den stenen förekommer en scen med en av drakdjur anfallen, beväpnad ryttare. Hästen har fransig man och hängande huvud likt djurfigurerna vid Örsta. Bildstenen innehåller också en skeppsfigur och en luftakrobatisk korp (?) och dateras till 500-talet e.Kr. Skeppsfigurerna på Örsta-ristningen har vissa likheter med två andra stora skeppsristningar i Uppland, nämligen Brandskogsskeppet i Boglösa och Kibrunnaskeppet i Ramsta (se E. Kjellén 1976).

Tre skålgropslokaler är kända inom AO — 2 block och 1 häll. Samtliga lokaler ligger, liksom Örsta-ristningen, på ca 18 - 26 m nivån.

Det största blocket, Raä nr 67 i Angarn, är 2,4 × 1,9 m stort med sluttande hjässparti och nästan metern högt som mest. Ca 15 skålgropar, varav några ganska stora och djupt inhuggna. I NV delen av gravfältet Raä nr 248 i Össebygarn finns ett mindre block med 2 - 3 skålgropar. Den tredje lokalen är belägen på impedimentet mellan Örsta-ristningen och Midsommarberget. Här på en häll, Raä nr 70 i Angarn, i brukningsvägen över kullen finns ca 13 osedvanligt små skålgropar, som delvis är inknackade i rader. Att det skulle röra sig om skador på hällen av jordbruksredskap, som man kanske först skulle misstänka, kan efter nattfotografering uteslutas.

Strax söder om AO, ca 100 m S flacka röset Raä nr 20 i Angarn, finns en häll med ca 14 skålgropar. En ridstig går över hällen. Se fig.3.

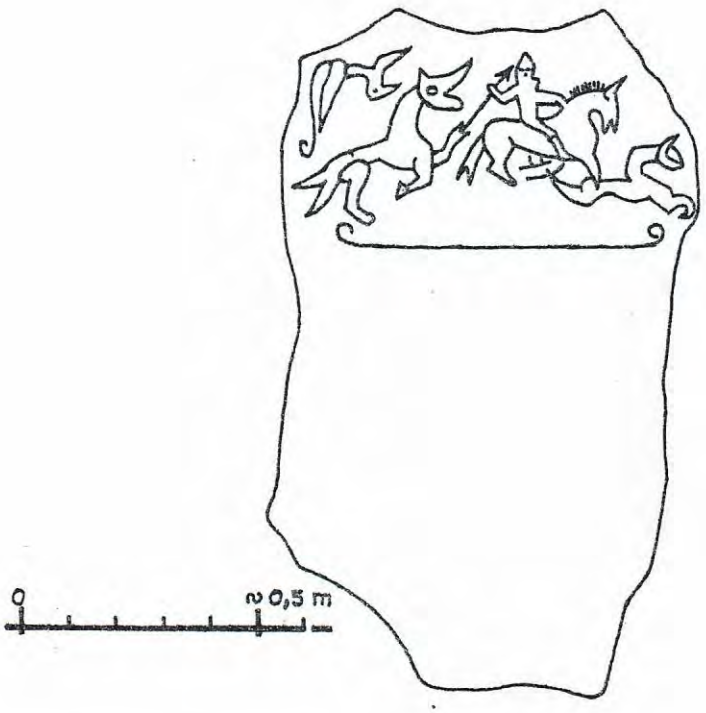

Fig.9. Försvunnen bildsten från Ramsjö, Björklinge (N Uppsala) i Uppland. 500-talet e.Kr. U 1055.

7 SKÄRVSTENSFÖREKOMSTERNA MELLAN HACKSTA OCH ÖRSTA

Några skärvstenshögar var kända inom AO tidigare. De fick låg prioritering som fornlämningar, liksom i övriga Sverige, och fördes ej in på den första upplagan av ekonomiska kartan inom AO gränser (undantag finns dock utanför). Man ser nu också, att revideringsövergången 1978 för området inte helt är tillfredsställande på denna punkt. Detta gäller även mindre monumentala gravanläggningar från BRÅ (se t. ex. mittblocksgravarna vid Raä nr 238 i Össebygarn, av vilken en av de 4 redan var känd av B. Ambrosiani 1964).

Under årens genomgång av AO framväxte tanken, att de med Angarnssjön parallella, större moränhöjningarnas sydpartier var eftertraktade boplatsmiljöer. Här hittades alltmer av skärvstensansamling för var gång området besöktes. Preliminära dateringen av gravfälten Raä nr 71 och 72 i Angarn till i huvudsak BRÅ pekade i den riktningen, att här också måste finnas boplatslämningar (se kapitel 5 : 6).

De mest intressanta och största skärvstensförekomsterna finns vid gränsen mellan Angarn och Össebygarn ca 1000 m NNÖ Örsta och ca 700 m NÖ Örsta. Platserna ligger ca 400 m från varandra på varsin sydexponerande del av större moränhöjningar. Den förstnämda i norr domineras av ett terrassplan på ca 45×30 m i NNV - SSÖ. I norr ligger 2 flacka skärvstenshögar. Den ena är halvmånformig med försänkning från centrum och mot det parti där ej skärvsten har lagts ut mot norr. En skärvstensförekomst finns också invid en uppstickande berghäll i östra delen av terrassen. På andra sidan det sanka partiet i öster finns en yta med skärvig sten och strax ytterligare mot öster en större skärvstenshög och mittblocksstensättning (Raä nr 235 i Össebygarn). Se fig.5.

Den andra boplatsen utbreder sig på den svagt utskjutande skogsudden i åkern söder om Raä nr 72 i Angarn. En vallkonstruktion i N - S och terrasspartier med riklig spridning av skärvsten förekommer. På några ställen är tydligen skärvstensförekomsten så riklig och tät, att nuvarande lägre växtlighet inte förmår dölja den. Skärvstensflak ligger det närmast till hands att kalla dessa förekomster. Ett vindfälle visar också, att skärvig sten förekommer väster ut från skogsudden. I NV, invid östligaste delen av Raä nr 71, finns 2 röseliknande stensättningar, som kan vara skärvstenshögar. De ovan beskrivna platserna utgör säkert ganska stora boplatser från (yngre) BRÅ.

De övriga skärvstensförekomsterna i AO är följande.

På NÖ sidan av Midsommarberget (NÖ Raä nr 105 i Angarn) finns 4 skärvstenshögar, var av en är tydlig. Skärvstenshög finns också på grav-

fälten Raä nr 163, 241 och 248 i Össebygarn. Enstaka friliggande högar finns: SSÖ Raä nr 69 och Raä nr 120 i Angarn. Otydliga terrasser finns invid den sistnämnda skärvstenshögen. Är också Raä nr 70 i Angarn och Raä nr 236 i Össebygarn skärvstenslokaler (se kapitel 5 : 3 och 5 : 4), växer en intressant bild fram. Hela moränhöjningens sydsida mellan Midsommarberget och Asphagen, en sträcka på ca 1000 m, skulle ha tagits i anspråk under BRÅ. Stenmaterialet togs säkert från ändmoränerna i området, kanske i samband med odling och röjning av ny odlingsbar mark. Man samlade ihop stenen i odlingsrösen, som sen tömdes på sten efter behov. Möjligen ligger två sådana rösen kvar strax söder och en bit ÖNÖ om Raä nr 67 i Angarn.

Skärvstensförekomsten på boplatserna kan ha uppkommit i samband med storkok och bronsgjutning. Hela djurkroppar kan ha bäddats in i upphettade stensamlingar, och efter en tids användande har stenarna fallit sönder och kasserats eller används till gravbyggnad. Den halvmånformade skärvstenshögen, som omnämns ovan, kan peka i den riktningen. Skärvig sten har också hittats i åkrarna väster om Raä nr 67 och SÖ Örsta i Angarn. Invid Raä nr 13 i Angarn och strax väster om Raä nr 239 i Össebygarn finns mindre förekomster i beteshage resp. på en berghäll i skogsterräng.

8 FORNGRAVAR FRÅN BRONSÅLDER OCH ÄLDSTA JÄRNÅLDER I ANALYSOMRÅDET

Den preliminära åldersbedömningen av gravar och gravfält i kapitel 5 ligger till grund för denna förteckning.

Delområde 1 - Ådalen:

Tydligen inga anläggningar från rubricerade tider.

Delområde 2 - Hacksta:

Raä nr 163 i Össebygarn. Samtliga anläggningar från BRÅ,
Raä nr 223 " . Samtliga anläggningar från BRÅ,
Raä nr 241 " . 1 skärvstenshög och 1 röseliknande stensättning med brätte och appendix och 1 mindre rektangulär stensättning från BRÅ, 1 hög med brätte (i norra delen av gravfältet) och minst 1 "sinkagrav" från F ROM JÄÅ,
Raä nr 242 i Össebygarn. 4 rösen i SÖ delen av gravfältet kan vara BRÅ,
Raä nr 248 " . 1 skärvstenshög från BRÅ, övriga anläggningar i huvudsak från äldsta JÄÅ,
Raä nr 252 i Össebygarn. 1 stensättning med koncentriska kantkedjor (i norra delen av gravfältet) från F ROM JÄÅ.

Delområde 3 - Asphagen:

Raä nr 67 i Angarn. 1 stensättning från BRÅ,
Raä nr 68 " . 1 röseliknande stensättning från BRÅ,
Raä nr 235 i Össebygarn. Minst 1 mittblocksstensättning från yngre BRÅ,
Raä nr 238 " . Samtliga anläggningar från BRÅ,
Raä nr 239 " . Samtliga anläggningar kan vara från äldsta JÄÅ.

Delområde 4 - Midsommarberget:

Raä nr 69 i Angarn. Åtminstone 6 anläggningar på gravfältet (i NV) från äldsta JÄÅ.

Delområde 5 - Granby:

Inga säkra anläggningar från BRÅ och äldsta JÄÅ.

Delområde 6 - Kinnekulle:

Raä nr 65 i Angarn. 1 rektangulär stensättning troligen från äldsta JÄÅ,
Raä nr 66 i Angarn. 1 trolig tarandgrav från F ROM JÄÅ (se också kapitel 5 : 6),
Raä nr 71 i Angarn. I huvudsak är troligen gravfältet från yngre BRÅ. 1 stensättning med koncentriska kantkedjor från F ROM JÄÅ finns i SV,
Raä nr 72 i Angarn. Samtliga anläggningar från yngre BRÅ,
Raä nr 132 i Angarn. Minst 1 stensättning troligen från äldsta JÄÅ.

Delområde 7 - Örsta:

Utan nr i Angarn (NNV Raä nr 13). 1 något osäkert röse från eventuellt (yngre) BRÅ.

De ensamliggande skärvstenshögarna och Raä nr 70 och 105 i Angarn är ej upptagna ovan, men kanske skall ingå där.

Man märker att gravplatserna ligger utspridda i anslutning till skärvstensförekomsterna (boplatsområdena).

Symbolförteckning till fig.10:

- 1 fornlämningsobjekt.
- 2 objekt.
- 3-4 objekt.
- 5-9 objekt.
- 10-29 objekt.
- Minst 30 objekt.

- Bronsålder och äldsta järnålder. (30 st.)
- Övriga äldre järnåldern och folkvandringstid. Färglägges, 18 st.
- Yngre järnålder (utom folkvandringstid). Färglägges, 20 st.
- Örstaristningen.

Nivåkurvor.

Yngre bronsålderns strandnivå på ca +12 m.

Om så önskas, färglägg symbolerna ovan på fig.10 i separata färger.

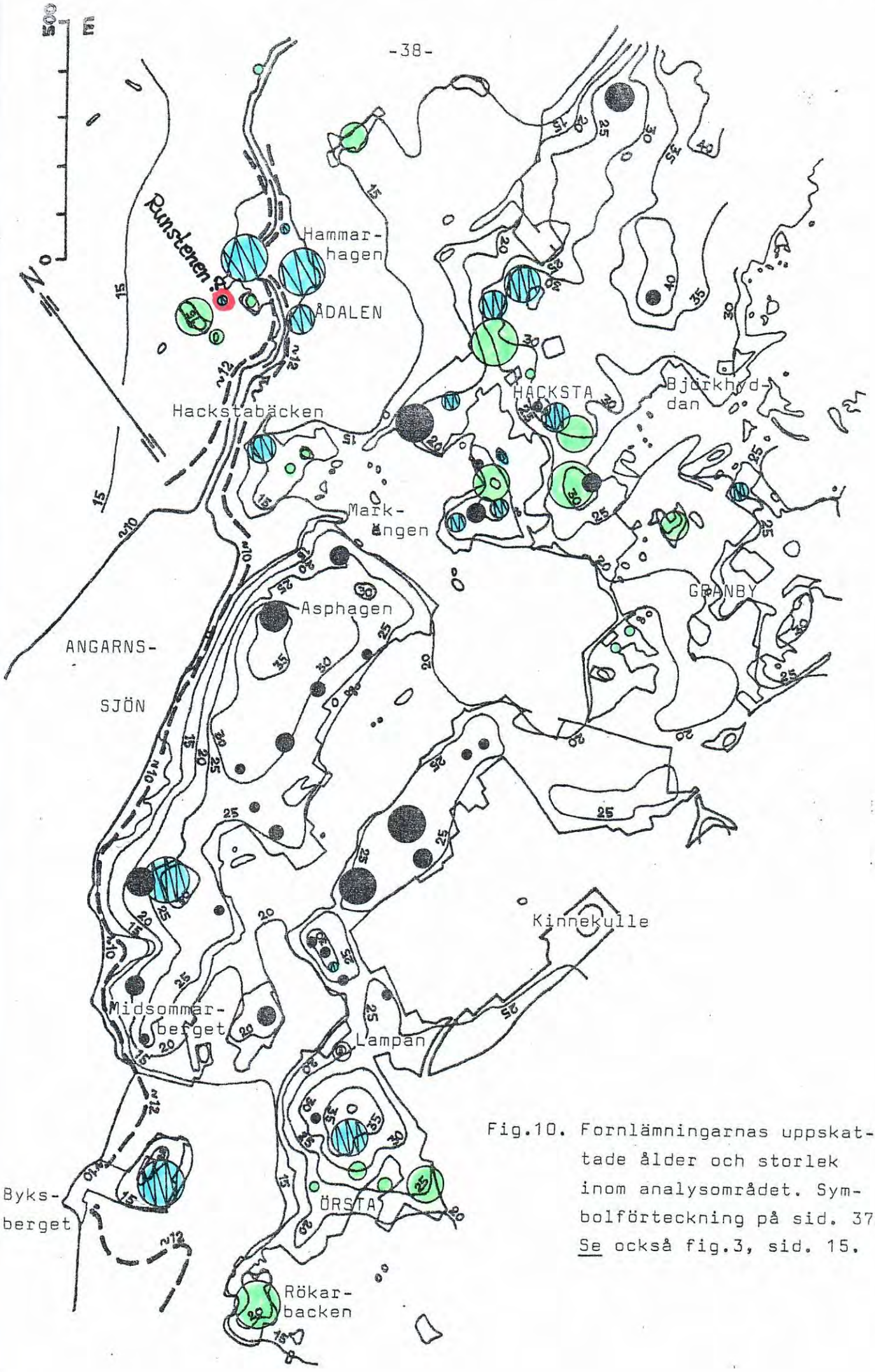

Fig.10. Fornlämningarnas uppskattade ålder och storlek inom analysområdet. Symbolförteckning på sid. 37. Se också fig.3, sid. 15.

9 SAMMANFATTNING AV INVENTERINGEN (BRONSÅLDER OCH ÄLDSTA JÄRNÅLDER)

AO, som är ca 290 ha stort, täcker 1/3 av angarnssjöområdet. Mycket tid har åtgått för inventeringen av området, och svårigheten att inventera skärvstensförekomster i fält har bidragit till att det tagit tid. Resultatet blev dock över förväntan. Områdena mellan Hacksta i Össebygarn och Örsta i Angarn visade sig vara en riktig huvudbygd under senare delen av BRÅ. Minst ett par stora boplatser blev lokaliserade och flera gravfält härrör från tiden.
Studerar man fig.10 närmare, ser man att BRÅ och äldsta JÄÅ dominerar i skogstrakterna mellan de nuvarande gårdsområdena Hacksta och Örsta. Äldre JÄÅ och FVT förekommer i huvudsak vid Ådalen i Vada, i mindre omfattning spritt omkring Hacksta och vid 3 koncentrationer i området vid Örsta (vid Örsta, Byksberget och Midsommarberget). Den yngre JÄÅ (förutom FVT) finns i utkanten av Ådalen, koncentrerad till Hacksta och i mindre omfattning vid Örsta (med undantag av Rökarbacken VSV om Örsta). BRÅ-gravfältet Raä nr 163 i Össebygarn (600 m NÖ Hacksta) visar kanske, att BRÅ-bosättningar förekommit i skogstrakterna mellan Hacksta och Sunnersta och Stora Karby, motsvarande AO:s Hacksta - Örsta.
Jag uppfattar, att huvuddelen av skärvstensförekomsten i form av högar, stensättningsliknande förekomster, röseformationer, oregelbundna förhöjningar, vallar och skärvstensflak har uppkommit i anslutning till bosättning under BRÅ. Man får nog klassa de flesta förekomsterna som avfallskoncentrationer eller gravar uppbyggda av avfallsmaterial från en närliggande boplats. Orsaken till myckenheten av skärvsten kan ha uppkommit i samband med storkok och bronsgjutning. Beträffande storkok menas här då snarast inbäddande av hela djurkroppar i sten och under uppeldning under kontroll av ventilation och beredning. Alltså som kolmilor sköttes förr. M. Stenberger (1964) tyder förekomsterna av skärvsten snarast till rituella bruk och K.A. Gustawsson (1949) till t. ex. ölbrygd under JÄÅ. Att flera skärvstenshögar har en eller flera koncentriska kantkedjor och vallkonstruktioner dolda i fyllningens nedre delar (S. Rentzhog 1967 och Å. Hyenstrand 1968B),pekar på att skärvstenen används "recent" för gravar eller minnesmärken. Se också fotografi på anläggning vid Ekeby, Bälinge sn i Uppland i Raä Rapport 1975 A1 — Arkeologi i Sverige 1974, UV.
S. Rentzhog (1967) beskriver 3 platser,där han har grävt ut skärvstenshögar (Ändesta, Kungsåra sn i Västmanland, Överbacka, Ärentuna sn i Uppland och Trälösa, Vaksala sn i Uppland),och 2 dateringar har gjorts genom C 14 — 745 och 1195 f.Kr.

AO skärvstensförekomster ligger på nivån +19 - 29 m, vilket väl motsvarar Å. Hyenstrands (1968A) översikt med nivåer på 20 - 30 m för utgrävda skärvstenshögar. Uppgifterna om att vikar på 20 - 25 m nivå oftast fanns i anslutning till platserna är ointressant, då dessa var aktuella under sent Neol. Om skärvstenshögar, se också J-Å. Ljung 1983.
Gravfälten från rubricerad tid finns på Raä nr 163, 223?, 238, 239, 241, 242? och 248 i Össebygarn och Raä nr 69, 71 och 72 i Angarn.
På 4 platser finns ålderdomligare gravar på yngre gravfält: Raä nr 241, 242 och 252 i Össebygarn och Raä nr 69 i Angarn. I samtliga fall rör det sig om flertalet gravar på respektive plats utom på Raä nr 252 i Össebygarn. Där finns en stensättning med koncentriska kantkedjor på högsta partiet av gravfältet.
Ett stort röse förekommer inom AO (Raä nr 238 i Össebygarn), men flera anläggningar av rösekaraktär förekommer också. Några har tydliga brätten (utplattad del runt anläggningen av ett stenlager). På Raä nr 163 i Össebygarn finns 2 dylika anläggningar och några stycken till finns inom AO. På Stora Alvaret på Öland har jag sett motsvarande gravtyp.
Stensättningar, som är flacka med koncentriska kantkedjor, förekommer på Raä nr 252 i Össebygarn och Raä nr 71 i Angarn. Mittblocksstensättningar finns på flera platser. De mest typiska på Raä nr 72 i Angarn.
Något ovanligare för bygden är "sinkagravar" (som en tärnings 5-symbol) och en trolig tarandgrav (se fig.7). "Sinkagraven" finns på gravfältet Raä nr 241 i Össebygarn. Motsvarande finns också på Raä nr 15-16 i Vada på andra sidan Angarnssjön. Den något osäkra tarandgraven ingår i komplexet Raä nr 66 i Angarn.
Mycket ovanligt för trakten utgör en röseliknande stensättning med ett kvadratiskt appendix i SSV (stenram på brättet) på Raä nr 241 i Össebygarn och mindre BRÅ-högar, delvis med kantkedja, på Raä nr 163 i Össebygarn.
I arbetet ingår en hällristningsinventering nattetid 1978. Då otvetydigt ett drakdjur ingår i Örsta-ristningens bildframställning, vill jag datera huvudelen av ristningen till JÄÅ. Några nyfynd av mindre ristningar på hällen är typiskt BRÅ. Ristningen är avbildad hos E. Kjellén (1976) och E. Kjellén & Å. Hyenstrand (1977).
Skålgropar förekommer under BRÅ och yngre JÄÅ (C-A. Moberg 1957). De från JÄÅ ligger i anslutning till VIT gravfält, och de består av enstaka, ganska stora urgröpningar i hällar eller stenblock. Tre förekomster (två är nyfynd) finns inom AO. De är av BRÅ-typ och ligger på Raä nr 248 i Össebygarn och Raä nr 67 och 70 i Angarn. Utanför AO i söder finns en skålgropshäll ca 250 m SÖ om Kinnekulle i Angarn.

Skålgropförekomsterna inom AO ligger på nivån + 18, + 23 och + 28 m. Örsta-ristningen ligger på + 22 - 25 m. För uppletande av hällristningar skall man följa 20 - 25 m kurvorna på kartorna.
JÄÄ skålgropar kan ligga på dessa nivåer, men troligen normalt lägre. Jag känner till tre lokaler i stockholmstrakten, där det finns sena skålgropar (samtliga i anslutning till VIT gravfält): Hemlanden vid Birka på Björkö; Vista skola i Huddinge och Vällingby Centrum.
Efter avslutat arbete med AO fornlämningar undrar man kanske, om det på andra sidan Angarnssjön finns en rik förekomst av t. ex. bronsåldersboplatser mellan Lingsberg, Kusta, Lappdal, Skesta och Seneby. Norr om Kusta finns i alla fall en Neol. boplats.

10 NOTER

Noteringsplatserna i uppsatsen markeras med ett förhöjt + (3 st.).

Postglaciala leror -jordart som bildats efter den senaste landisens avsmältning och som avsatts i icke-glacial miljö. Glacial miljö är alltså istidsmiljö. Den postglaciala leran har avsatts på botten av främst fjärdar och vikar. De saknar i regel tydlig skiktning och underlagras vanligen av glacial lera.
De postglaciala lerorna har vanligen grå eller gråblå färg men är ofta fläckade eller bandade eller heltigenom svartfärgade av svaveljärn (sulfid).

Glaciala leror -jordart som bildats av material avsatt direkt av landis eller efter transport av smältvatten från landis. De glaciala lerorna är normalt rödbruna till färgen och varviga. Varvigheten består av årsvisa avlagringar — vår och vinterskikt. Vårskiktet rödtonat och bredast och ett smalare och nästan svartaktigt vinterskikt (magnesiumhaltigt).

Källa:
Jordarternas indelning och benämning. Byggforskningsrådet 1982.
Sveriges geologi 1963. N. H. Magnusson, G. Lundqvist & G. Regnéll. Stockholm.

Nivån + 12,151 m -höjdsystem 1900. Det nuvarande systemet, som är påkallat av den fortgående landhöjningen, heter höjdsystem 1970. Det ökar för Stockholms del alla nivåer med + 0,370. Alltså ligger Mälaren egentligen nu på + 0,7 (normalvattenstånd).
För A0 höjs nivåerna med + 0,380 m och landhöjningen är där 4,4 mm / år.

Kompletterings: sid. 12. Vid Grimsta i Spånga, Raä nr 19, utgrävdes år 1951 en BRÅ-grav med rester av koncentriska kantkedjor. Den var högformad. I närheten fanns en skärvstenshög (M. Biörnstad / N. Staf 1967).

11 LITTERATURFÖRTECKNING

AMBROSIANI, B. 1961 Långhundraleden. Upplands Fornminnesförenings Årsbok. Uppsala. Uppland 1961

AMBROSIANI, B. 1964 Fornlämningar och bebyggelse. Uppsala.

BENNETT, A. 1975 Nyupptäckta svenska tarandgravar. Fornvännen 70.

BIÖRNSTAD, M. / STAF, N. (huvudred.) 1967 Spångas förhistoria. Spånga sockens historia. Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning (kommun) 28. Stockholm.

CALISSENDORFF, K. 1966 Folklandstingstad och en gammal färdled. Fornvännen 61.

ELFSTRAND, B. Se Raä och SHM Rapport, UV 1981:18.

ERIKSSON, Å. 1982 Nordost. Illustrerad förortshistoria, del 3. Stockholm.

GRÄSLUND, A-S. 1969 Särdrag inom vikingatidens gravskick. Nordsvensk forntid. Skytteanska samfundets handlingar 6. Umeå.

GUSTAWSSON, K.A. 1949 Kokstenshögar. Fornvännen 44.

HOLMBLAD, L. 1982 Vagn och dragare på våra hällristningar. Trebetygsuppsats i arkeologi vid Stockholms Universitet. Stencil.

HYENSTRAND, Å. 1968A Skärvstenshögar och bronsåldersmiljöer. Tor XII.

HYENSTRAND, Å. 1968B Gravformer och symboltecken under yngre bronsålder. Fornvännen 63.

HYENSTRAND, Å. 1974 Centralbygd - Randbygd. Acta Universitatis Stockholmiensis 5. Stockholm.

JAANUSSON, H. & VAHLNE, G. 1975 Arkeologisk undersökning 1969 - 71. Hallunda, Botkyrka sn, Södermanland. Del 1: Fornlämning 13, gravfält. Raä Rapport, 1975 B 23. Stencil.

KJELLÉN, E. (och Raä) 1976 Upplands hällristningar. Lund.

KJELLÉN, E. & HYENSTRAND, Å. 1977 Hällristningar och bronsålderssamhälle i sydvästra Uppland. Upplands Fornminnesförenings tidskrift nr 49.

LANDSTINGETS KULTURNÄMND. 1975 Kulturstråk i Stockholms län, Angarnturen. Plastficka med 11 turer.

LAURÉN, S. 1969 Gravfältet vid Plaisiren. Trebetygsuppsats i arkeologi vid Stockholms Universitet. Stencil.

LJUNG, J-Å. 1983 Skärvstensmiljöer i Torstuna socken. Trebetygsuppsats i arkeologi vid Stockholms Universitet. Stencil.

MOBERG, C-A. 1957 Vilka hällristningar är från bronsåldern? Tor III.

MODIN, M. 1966 Ett gravfynd från Täby i Uppland. Fornvännen 61.

MODIN, M. 1973 Tarandgravar i Täby. Fornvännen 68.

MÖLLER, H. & STÅLHÖS, G. 1974 (Beskrivning till) Geologiska kartbladet Uppsala SO. SGU, serie Ae.Nr 10. Stockholm.

NORDSTRÖM, A. 1977 Vägvisare till kulturen i Stockholms län. Stockholm.

OLAUSSON, M. 1982 Fornborgarna i angarnsjöområdet. Trebetygsuppsats i arkeologi vid Stockholms Universitet. Stencil.

PETRÉ, B. 1981 Relationen mellan grav, gård och omland. Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 2.

PETRÉ, B. 1982 Arkeologiska undersökningar på Lovö, del 1. Neol., BRÅ och äldsta JÄÅ. Undersökningar 1971 - 1980. Acta Universitatis Stockholmiensis 7. Stockholm.

Raä och SHM Rapport, UV 1981:18. Gravfält från äldre järnålder - folkvandringstid. Fornlämning 26, Hacksta - Seneby, Vada socken, Uppland. Arkeologisk undersökning 1974. B. ELFSTRAND. Stockholm.

RENTZHOG, S. 1967 Om skärvsten och skärvstensrösen. Tor XI.

RYDH, H. 1936 Förhistoriska undersökningar på Adelsö. KVHAA monografier 24. Stockholm.

SCHNITTGER, B. & RYDH, H. 1922 Där fädrens kummel stå. (Del I). Stockholm.

SKOGLUND, H. 1964 Garnsbygden. Norrtälje.

(SKOOG, I.) 1980 Nattfotografering avslöjar nya hällristningar. Av S. WIECHEL. Norrtelje Tidning (Åkersberga-upplagan) 16/4.

SKOOG, I. 1982 Örstaristningen i ny belysning. Meddelanden. Marinarkeologiska Sällskapet nr 2. Stencil.

STENBERGER, M. 1964 Det forntida Sverige. Uppsala.

THORBERG, H. 1975 Dateringsförsök av två gravfält vid Hjulsta by. Fornvännen 70.

ÖHRN, B. 1968 Fågelsjöar i mosaiknatur. Stockholm.

Övrig källa:
Fornlämningsregistret, Raä. Stockholm.

FÖRKORTNINGAR

AO -analysområdet för uppsatsen.
BRÅ -bronsåldern, ca 1800 - 400 f.Kr.
F ROM JÄÅ -förromersk järnålder, ca 400 f.Kr - 50 e.Kr. (eller år 0).
FVT -folkvandringstid, ca 400 - 600 e.Kr. Om tiden skall tillhöra äldre eller yngre järnålder är omdiskuterad.
JÄÅ -järnåldern, ca 400 f.Kr. - 1060 e.Kr.
KVHAA -Kungliga vitterhets, historie och antikvitetsakademien.
Neol. -neolitikum under stenåldern, ca 4000 - 1800 f.Kr.
per. -period.
RAK -Rikets allmänna kartverk, Gävle. Nu Lantmäteriverket.
Raä -Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
ROM JÄÅ -romersk järnålder, ca 50 - 400 e.Kr.
SGU -Sveriges geologiska undersökning, Uppsala.
SHM -Statens historiska museer, Stockholm.
STÅ -stenåldern, ca (11000) - 1800 f.Kr.
U -Uppland för runstensregistreringen(Up och Upl används också för landskapet i andra sammanhang).
UV -Uppdragsverksamheten under Riksantikvarieämbetet, Stockholm.
VET -vendeltid, ca 600 - 800 e.Kr.
VIT -vikingatid, ca 800 - 1060 e.Kr.

12 FOTOGRAFIER

Fig.11. Skärvstenshög Raä nr 120 i Angarn från S.

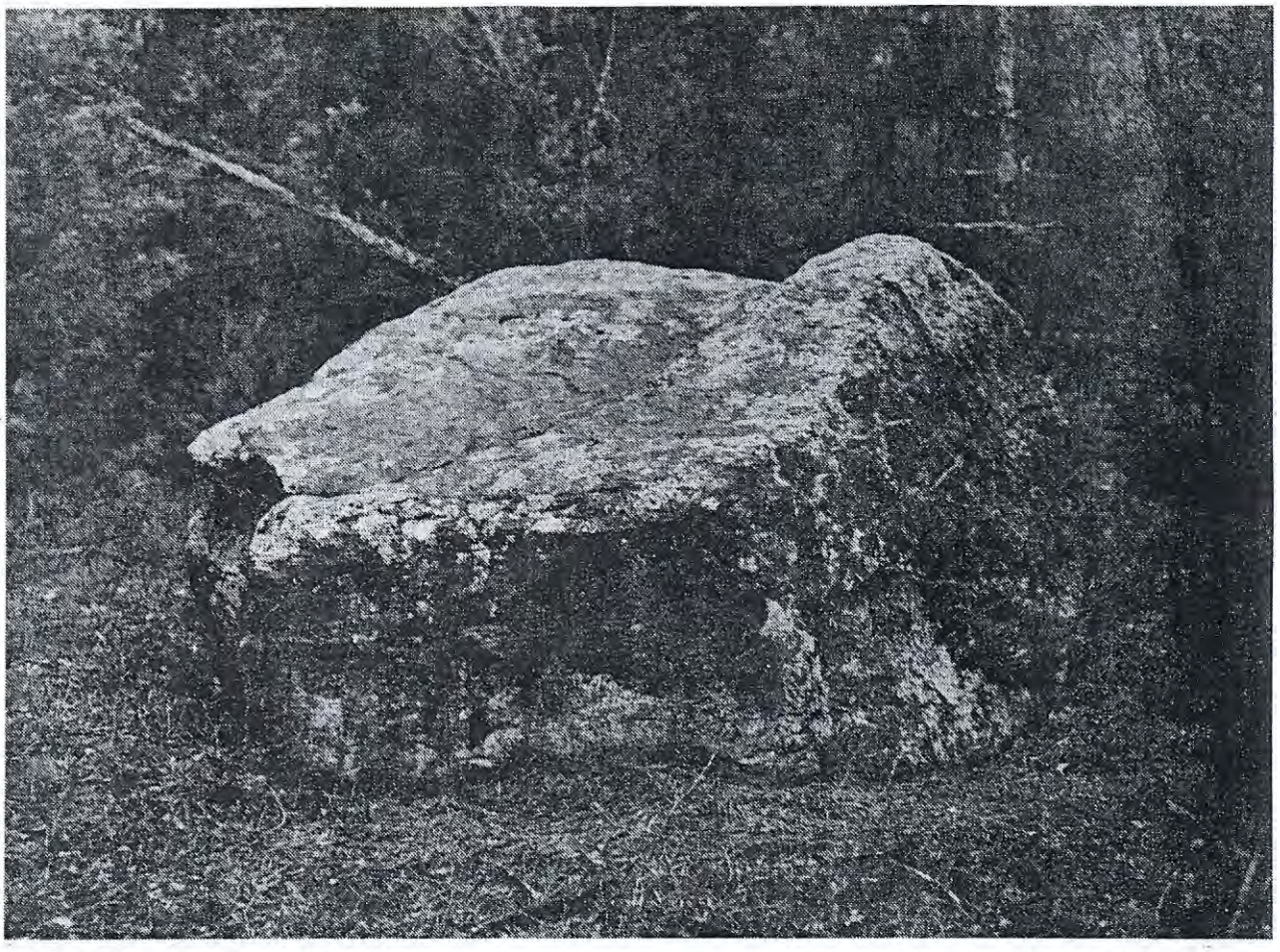

Fig.12. Skålgropsblock Raä nr 67 i Angarn från SV.

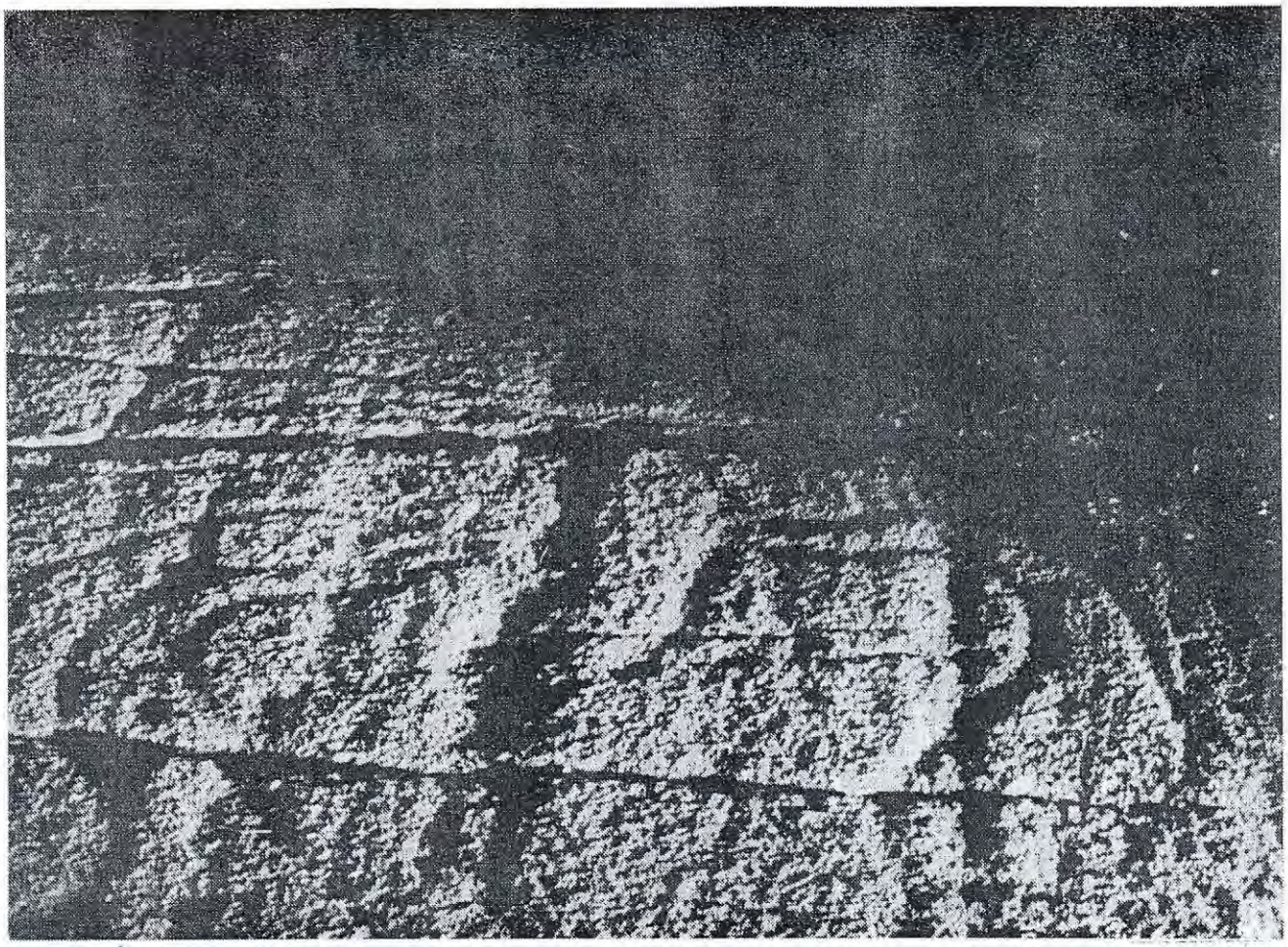

Fig.13. Örstaristningen Raä nr 62 i Angarn. T.v. hästens huvud och t.h. drakdjurets huvud och framkropp. Observera drakens hängande käftparti, som även syns i dagsljus.

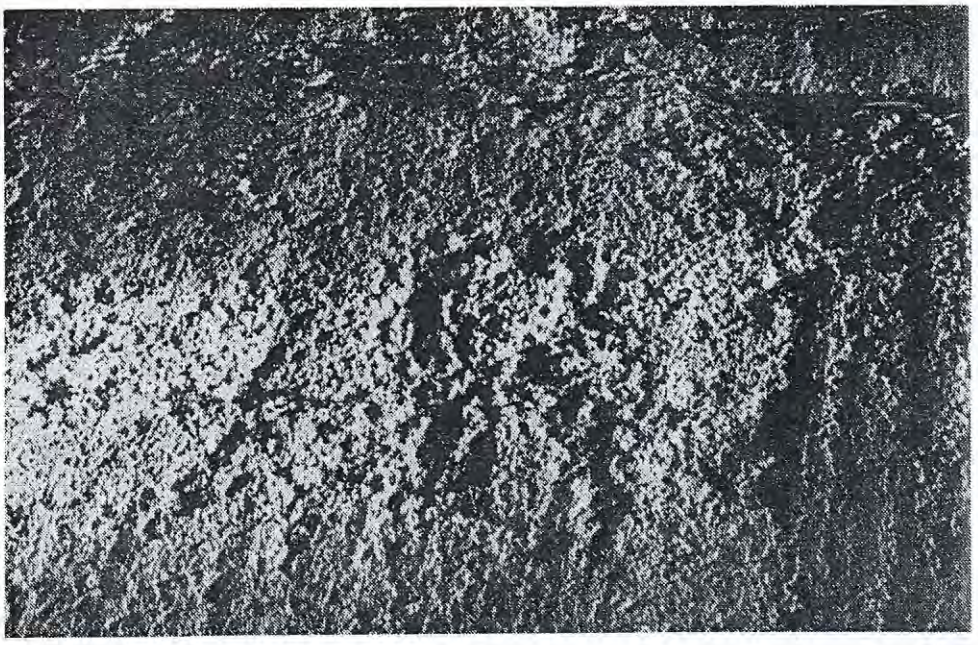

Fig.14. Örstaristningen. Minst en "huvudfoting" (rundel med ben).

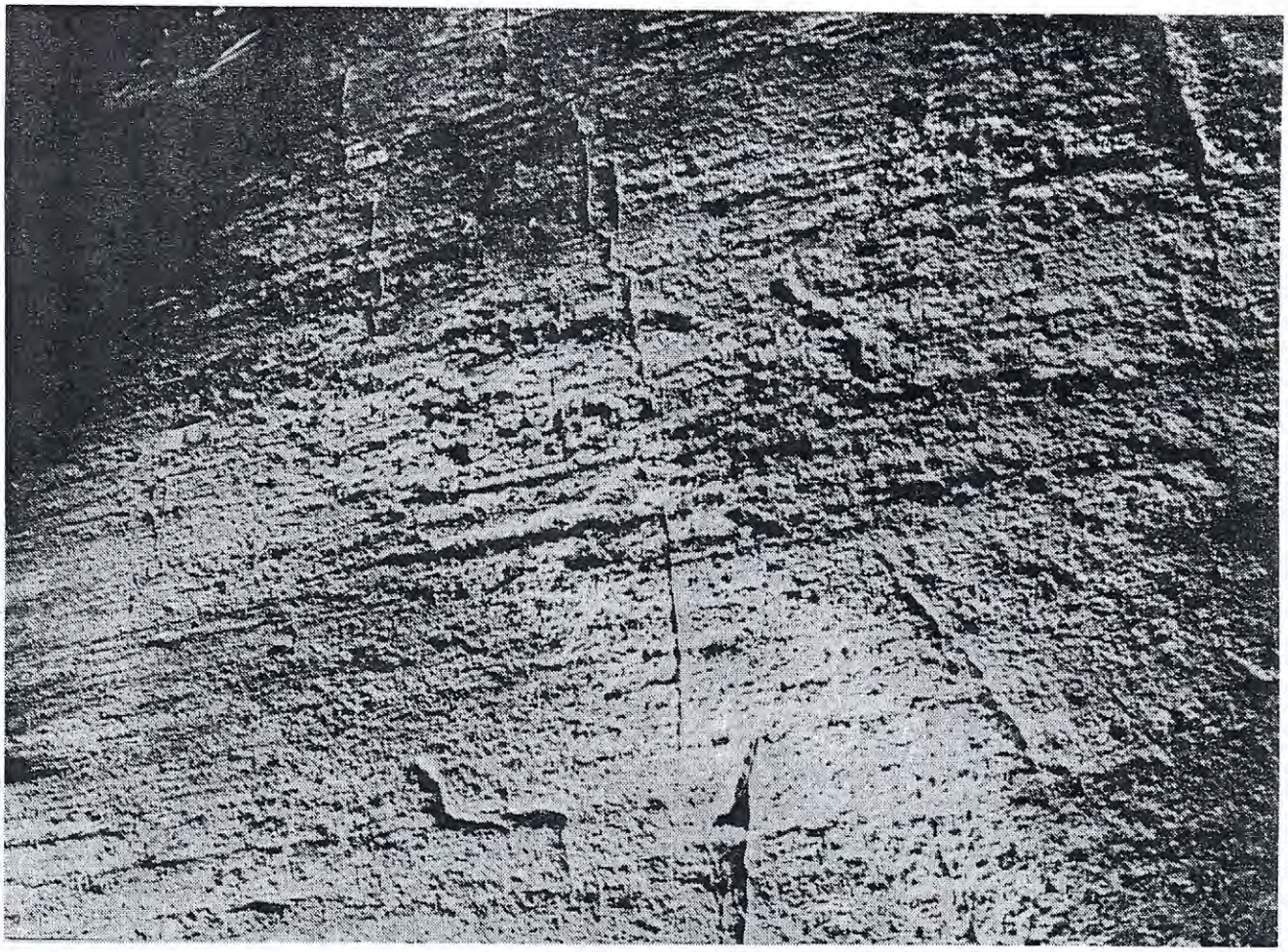

Fig.15. Örstaristningen. Två småskepp (i centrum resp. t.h.).

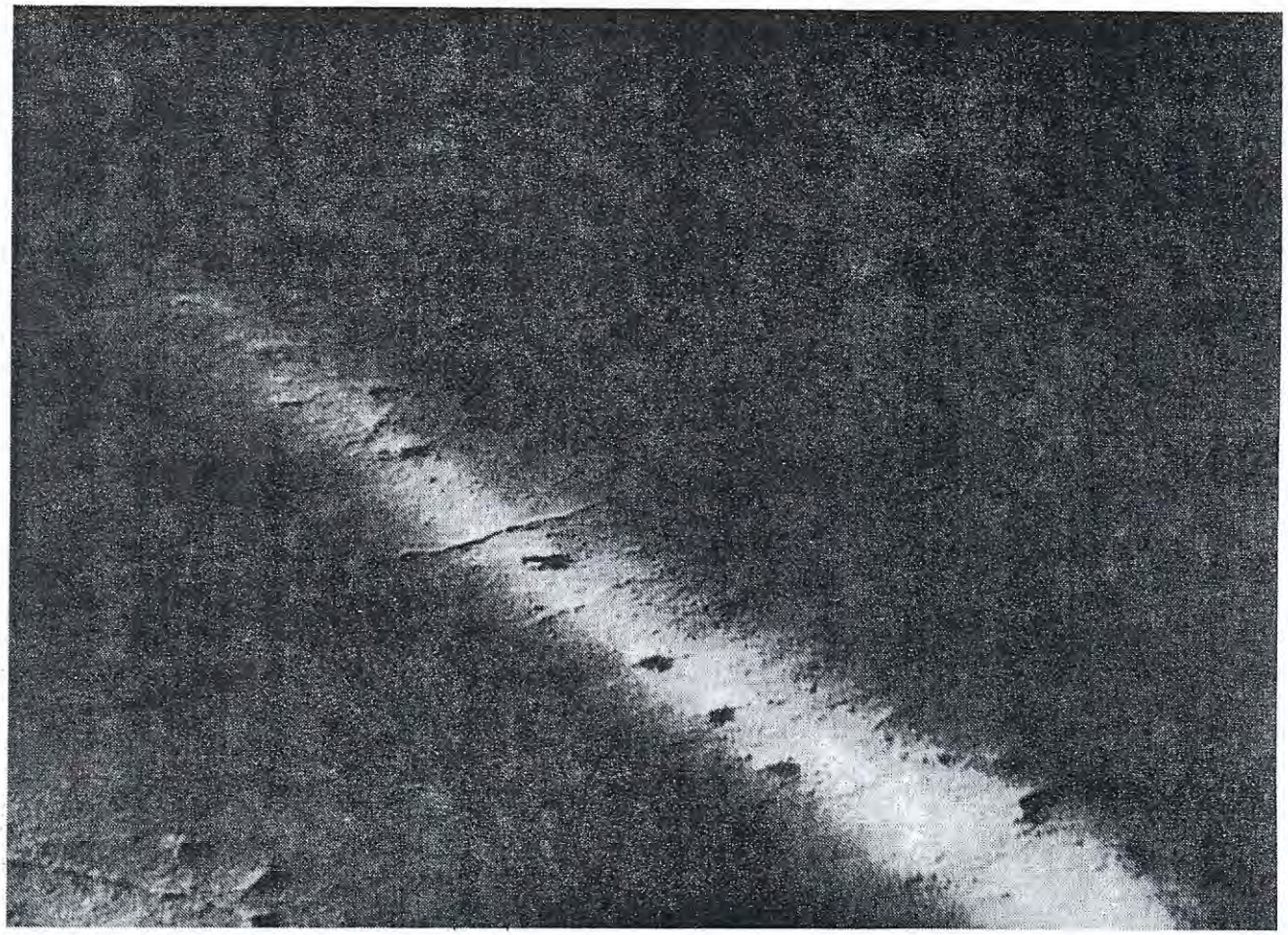

Fig.16. Skålgropshäll Raä nr 70 i Angarn från ÖSÖ.

Hans-Georg Wallentinus

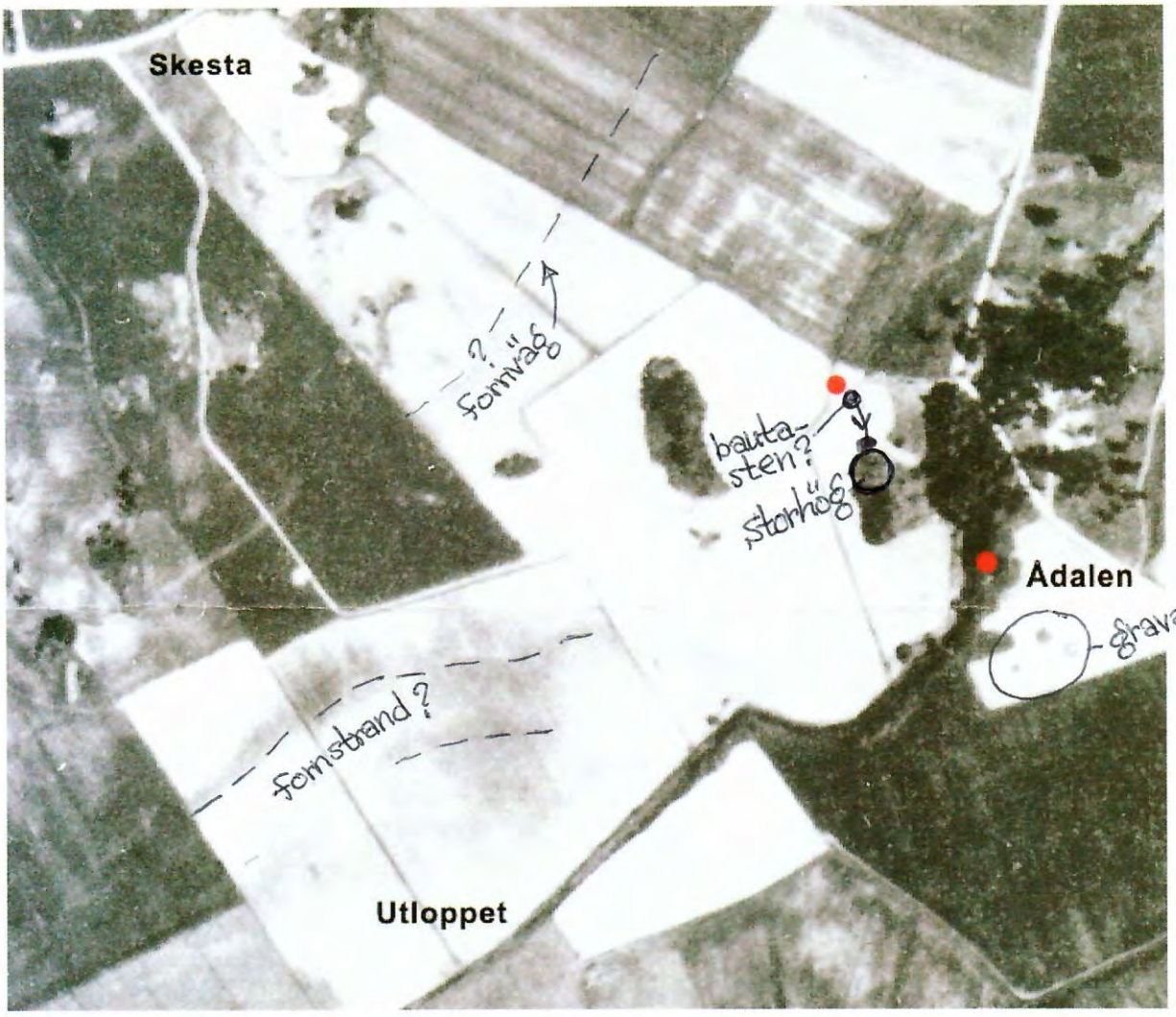

Hej!
Under betongen i golvet till Hacksta ladugård lär flera runstensbitar finnas (en är upprest vid gården).
Från Hacksta mot Ådalen finns t.v. några bauta-stenar vid gravar (i tallbacke).

Hälsningar Ingvar

Hans-Georg Wallentinus 08-510 104 31, 070-494 04 11
Sjöbacken, Svista 17, 186 97 BROTTBY m4046@abc.se, www.abc.se/home/m4046

Runsten funnen vid Angarnssjöängen

Runstenen uppställd vid åkerkanten nära den plats där den hittades

Under vårbruket 2002 plöjde Göran Seveson upp en runsten i en åker nära Angarnssjöängens utlopp. Texten är kortfattad och säger bara att "Olög reste stenen efter Holme, sin son". Stenen har stått på mark tillhörande nuvarande Skesta by i Vada socken, i anslutning till ett större gravfält, men 5-10 meter ut i nuvarande åker. Stenen är i princip intakt, men stenytan är skrovlig och sammansatt av flera olika bergarter, vilket gör den svårläst.

På något sätt känns det högtidligt att få se en sten som legat så länge i marken. Den måste ha fallit ganska snart efter att den sattes upp; runorna ser ut som om de hade huggits i går och hela stenytan saknar det avrundande slitage som andra stenar i trakten visar upp.

Men varför i hela världen ska en runsten ha ställts upp i en åker? Det var naturligtvis inte så, när den sattes upp. Det här är min alldeles egna fundering om hur det kan ha hängt ihop. De åkermarker som omger Angarnssjöängen består av lera, oftast styv lera. Dessa marker som dels var fuktiga, dels var leriga, kunde inte användas till annat än slåttermark innan vändplogarna kom i allmänt bruk under andra hälften av 1800-talet. Så fram tills dess var det säkert ett slåtterområde här. Åkern låg antagligen betydligt längre upp mot skogsbrynet där nuvarande Skesta by, liksom grannbyn Seneby ligger. Därför var det med stor sannolikhet slåttermark här när stenen restes.

Intill runstenen finns ett större gravfält, där det också finns en större och en mindre hög. Eventuellt kan det vara gravhögar, men i vart fall är det något människoskapat.

Marken tillhör alltså Skesta, men runstenen stod alldeles intill gränsen till Seneby. Bara ca hundra meter söderut går sockengränsen mot Össeby socken. Den här sockengränsen har dragits i utloppsån från Angarnssjöängen och genom sjöängen ut till en punkt där Angarns socken möter. På Vikingatiden var sjöängen inte sänkt, utan dåvarande Angarnssjöns yta var c:a 1,5-1,75 meter högre än idag. Detta innebär c:a 11,25 meter över dagens havsyta. I den första topografiska kartan, från åren kring 1870, och som visar förhållandena före sänkningen, anges nivån 34 fot. Det motsvarar i dagens mått 10,1 m. Om jag inte missminner mig mättes denna höjd mot en punkt i Gamla Stan i Stockholm, som låg en bit upp i en av gränderna - inte alltför långt från Den Gyldene Freden. Havet låg då stenen ristades på c:a 5,5 meter över nuvarande havsytans nivå. Sjöns utlopp låg vid denna tid ...

Kartutskrift

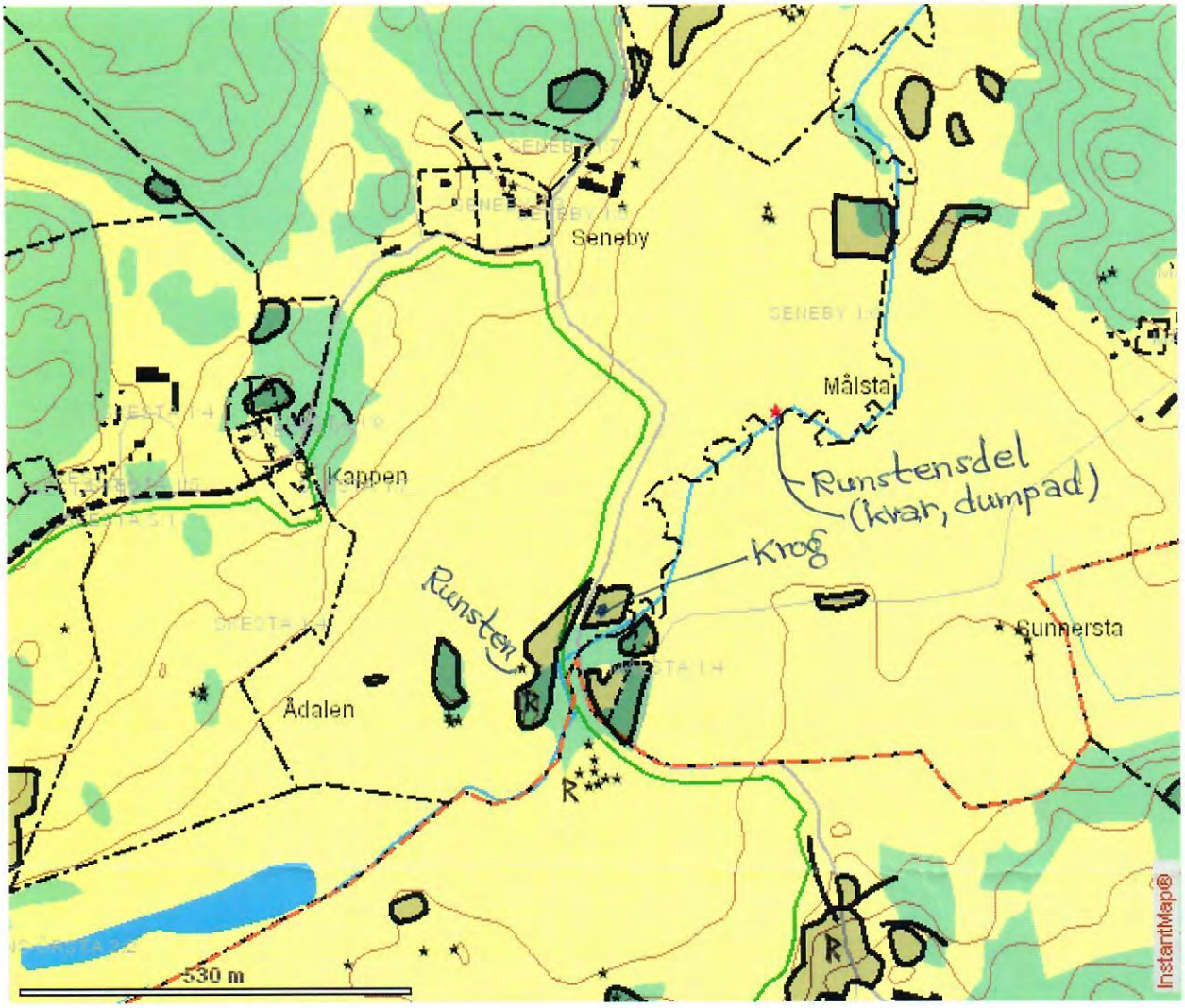

Utsträckning: SV: (6606071 , 1633892) NÖ: (6607409 , 1635474) **Skala:** 1:9173

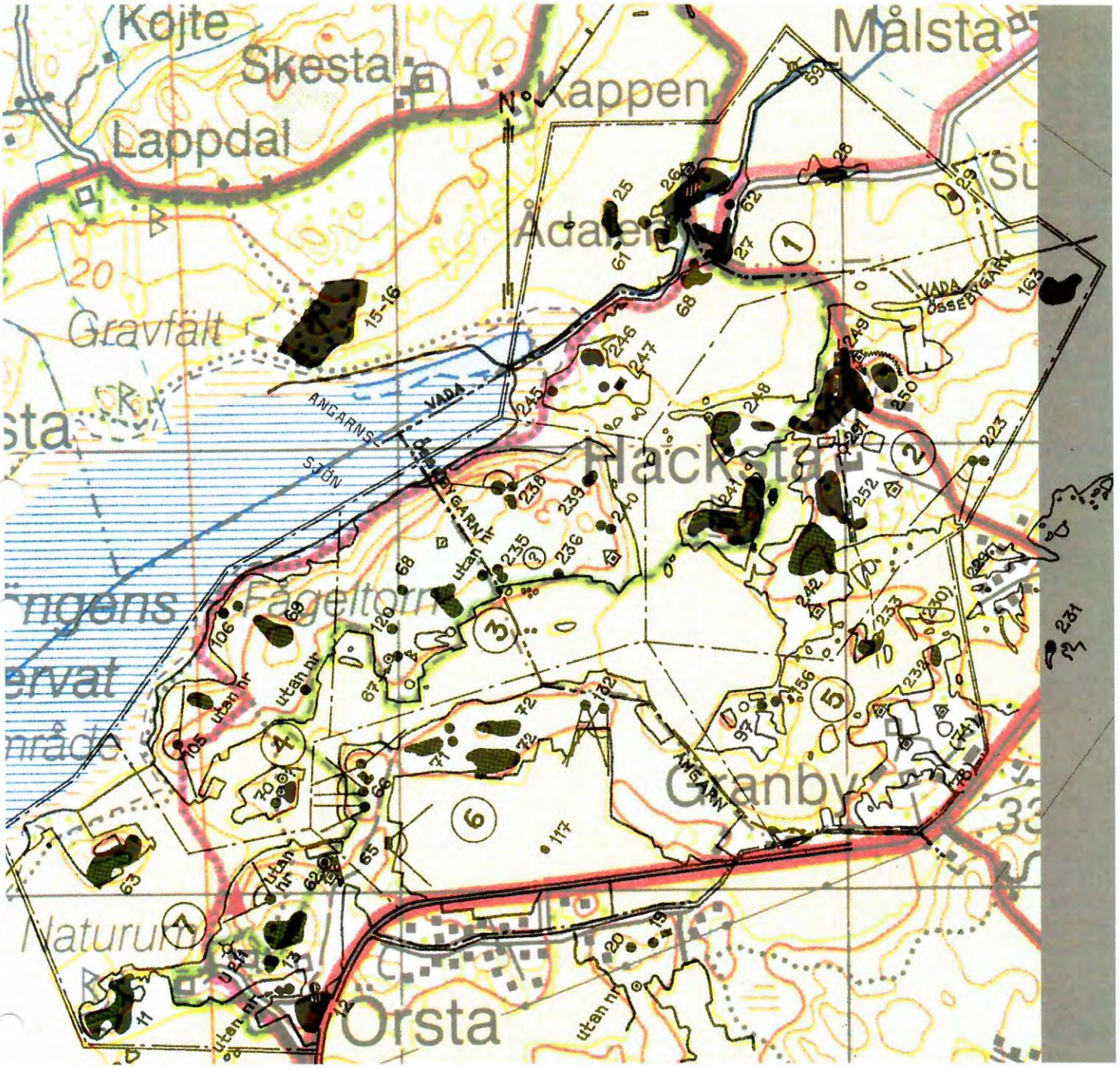
Kojte
Skesta
Kappen
Målsta
Lappdal
Ådalen
Gravfält
Hacksta
Fågeltorn
Granby
Orsta
Naturum
ANGARNS
STÖN
VADA
ÖSSEBYGARN
utan nr

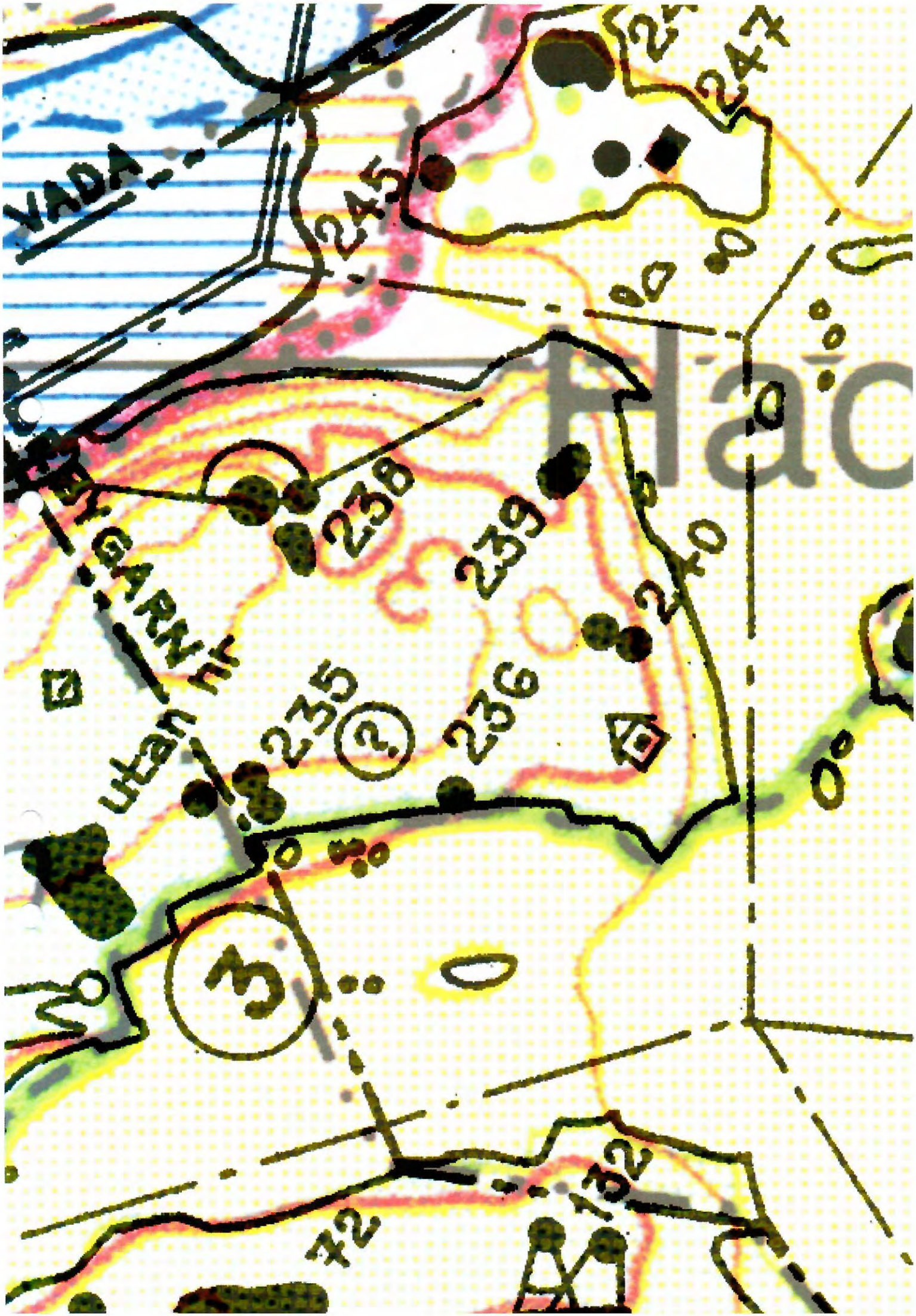
VADA
245
247
238
239
240
235
236
utan
3
72
132